

अध्याय - १

शोधपरिचय

१.१ शोधको शीर्षक

यस शोध अध्ययनको शीर्षक **डडेल्धुराली भाषिकाको अध्ययन** रहेको छ ।

१.२ शोधको प्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.३ समस्याकथन

भाषिकाको अध्ययनबिना कुनै पनि भाषाको वास्तविक स्वरूप स्पष्ट हुन नसक्ने कुरा विदितै छ । मानक नेपालीको महत्त्वपूर्ण भाषिकामध्ये डडेल्धुराली भाषिका पनि एक भएको भन्ने कुरा स्वीकार गरिएको तर केही सीमित अध्ययन बाहेक बृहत् अध्ययन हुन नसक्नु एक समस्या हो । त्यसैले वर्णतात्त्विक र रूतात्त्विक आधारमा डडेल्धुराली भाषिकाको विशिष्टताको पहिचान गर्ने विषयसँग यो समस्या गाँसिएको छ । यही मूल समस्यासँग सम्बन्धित उपसमस्याहरू बुँदागत रूपमा यसप्रकार छन् :-

- (क) डडेल्धुराली भाषिकाका स्वर तथा व्यञ्जनवर्णको व्यतिरेकी परिवेश के कस्तो रहेको छ ?
- (ख) डडेल्धुराली भाषिकामा के कति स्वरवर्ण र के कति व्यञ्जनवर्ण पाइन्छन् ?
- (ग) डडेल्धुराली भाषिकाको शब्दनिर्माण प्रक्रियाका आधारमा डडेल्धुराली भाषिकाका शब्दको निर्माण प्रक्रिया के कस्तो छ ?
- (घ) डडेल्धुराली भाषिकामा 'जानु' क्रियाका लिङ्ग, वचन, पुरुष काल, पक्ष, भाव र आदर अन्तर्गत के कस्ता रूपावली देखिन्छन् ?

१.४ शोधको उद्देश्य

डडेल्धुराली भाषिकाको वर्णतात्त्विक र रूतात्त्विकको अध्ययन गर्नु यस शोधकार्यको मुख्य उद्देश्य हो । यही मुख्य उद्देश्यको परिपूर्तिका सन्दर्भमा प्रस्तुत शोधकार्यका अन्य उद्देश्यहरु निम्नानुसार रहेका छन् :

- (क) डडेल्धुराली भाषिकाका स्वर तथा व्यञ्जन वर्णहरूको व्यतिरेकी परिवेश विश्लेषण गर्ने ।
- (ख) डडेल्धुराली भाषिकामा पाइने स्वर वर्ण र व्यञ्जन वर्णको निर्धारण गर्ने ।
- (ग) डडेल्धुराली भाषिकाको शब्दनिर्माण प्रक्रियाको विश्लेषण गर्ने ।
- (घ) डडेल्धुराली भाषिकामा 'जानु' क्रियाका लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पदा, भाव र आदर अन्तर्गत पर्ने रूपावलीको अध्ययन गर्ने ।

१.५ पूर्वकार्यको विवरण

नेपाली भाषाका भाषिकाको क्षेत्रमा अध्ययन गर्नेहरूमा सर्वप्रथम जर्ज अब्राहम ग्रियर्सन (सन् १९२७) देखापर्छन् । उनले नेपाली भाषाको चर्चा गर्दा पाल्पा र दैरे दुई भाषिका मात्र देखाएको पाइन्छ ।

सुर्यविक्रम ज्ञवाली (सन् १९३३) ले दार्जिलङको नेपाली भाषाका चर्चाका क्रममा राष्ट्रभाषाभन्दा डोटी र जुम्ला - हुम्लाको नेपाली भाषा फरक भएको विचार व्यक्त गरेका छन् ।

कमला सांकृत्यान (सन् १९६०) ले पुर्वी नेपाली (धनकुटा र इलामको), केन्द्रीय नेपाली (गोरखा र काठामडौँ उपत्यकाको), मादी नेपाली (बूढी गण्डकीको र पश्चिमी नेपाली (जुम्ला, डोटी र अछामको) का रूपमा नेपाली भाषिकाको निर्धारण गरेकी छन् ।

दयानन्द श्रीवास्तव (सन् १९६२) ले पनि कमला सांकृत्यानले प्रस्तुत गरेका उपर्युक्त चारवटा भेदहरूलाई नेपालीका भाषिका स्विकारेका छन् ।

भट्ट र भट्ट (२०१७) ले बैतडीका केही स्थानीय शब्दहरू सङ्कलन गरी वर्गीकरणसहित तिनको नेपाली अर्थ प्रस्तुत गरेका छन् ।

बालकृष्ण पोखरेलको नेपाली भाषिका सम्बन्धी अध्ययनलाई विशेष महत्त्व प्राप्त छ । पोखरेल (२०१९) ले नेपाली भाषाका जुम्ली (खसानी), डोट्याली र पर्वते (गोरखाली) भेदहरू रहेको जानकारी दिएका छन् । पोखरेल (२०२०) ले आफ्नो पूर्वधारणा संशोधन गर्दै नेपाली भाषामा डोटेली, बैतडेली, बभाडी, हुम्ली, जुम्ली, पर्वती र गोर्खाली भेदहरू रहेको उल्लेख गरेका छन् । पोखरेल (२०२२ क) ले जुम्ली, डोट्याली र पर्वतेको पूर्व वर्गीकरण नै स्वीकार गरेको पाइन्छ तर पोखरेल (२०२२ ख) ले भने भाषिकाहरूलाई पूर्वी (गोर्खाली), केन्द्रीय (पर्वती) र पश्चिमी (खसानी) का रूपमा उल्लेख गरेका छन् । आफ्नो अध्ययनलाई अगाडि बढाउँदै जाँदा पोखरेल (२०३१) ले नेपालीका पाँचवटा भाषिका भएको निष्कर्ष निकाल्दै तिनलाई पूर्वेली, माझली, ओरपच्छिमा, मझपच्छिमा र परपच्छिमाको रूपमा उल्लेख गरेका छन् । उनले पूर्वेलीभित्र खसानी, पर्वती र गोर्खाली, माझलीभित्र असीदराली, तिब्रीकोटी, हुम्ली, रास्कोटी इत्यादि ओरपच्छिमा भित्र बभाड, बाजुरा र अछामका भाषिकाहरू तथा मझपच्छिमा भित्र डोटी र डडेल्धुरातिरका भाषिकाहरू परपच्छिमा भित्र महाकाली अञ्चलका बैतडी र अन्य केही ठाउँका भाषिकाहरूलाई समेटेका छन् । परवर्ती भाषिका अध्येताहरूले पोखरेलको यस पछिल्लो (२०३१) मान्यतालाई नै आत्मसात गर्दै नेपाली भाषिकाको निर्धारण गरेका छन् ।

टी. डब्ल्यु. क्लार्क (सन् १९६३) ले नेपालीका पूर्वी, केन्द्रीय र पश्चिमी भेद रहेको कुरा स्वीकार गर्दै पोखरेल (२०१९) को भाषिका सम्बन्धी वर्गीकरणमा सहमति जनाएका छन् ।

भाषाशास्त्री चुडामणि (उपाध्याय रेग्मी, २०२५) ले नेपाली भाषाको उत्पत्तिबारे अध्ययन गर्दा पनि तीनै भाषिका (पूर्वेली, केन्द्रीय र पश्चिमीलाई भाषिका समूहका रूपमा चिनाएका छन् ।

माथि उल्लेख गरे बाहेक पनि नेपाली भाषिका सम्बन्धी अध्ययन भएको छ । यस्तो अध्ययन सीमित क्षेत्रलाई लिएर भएको पाइन्छ । यहाँ उक्त अध्ययनलाई काल क्रमिक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

भाषिका	अध्ययनकर्ता र समय
जुम्ली	रत्नाकर देवकोटा (२०२७)
कर्णाली	चुडामणि बन्धु (२०२८)
सेती-बाजुराली	जी.पी. पोखरेल (२०३६)
काठमाडौंली	परशुराम कुइँकेल (२०३६)
डोट्याली	चक्रपाणि खनाल (२०३६)
जुम्ली	रामविक्रम सिजापति (२०३७)
बैतडेली	महादेव अवस्थी (२०३८, २०४०)
डडेल्धुराली	नेत्रप्रसाद पनेरू (२०४०)
सिम्ताली	जीवेन्द्रदेव गिरी (२०४०)
बभाडी	नन्दकृष्ण जोशी (२०४१)
केन्द्रीय	रामविक्रम सिजापति (२०४१)
बभाङ्गी	अमरराज जोशी (२०४६)
भोजपुरे	पूर्णप्रकाश नेपाली 'यात्री' (२०४८)
जुम्ली	रामविक्रम सिजापति (२०५०)

समग्र नेपाली भाषिकाको अध्ययनक्रम पोखरेल (२०३१) पछि यमनाथ तिमिल्सिना (२०५०) मा जोडिएको मानिन्छ । उनले सङ्ख्या र सार्वनामिक शब्दका आधारमा नेपालीका सात भाषिका निर्धारण गरेका छन् । ती सात भाषिका निम्न प्रकारका छन् :

- (क) पूर्वेली - कैलाली, कञ्चनपुर, दैलेख, मुस्ताङ हुँदै पूर्वतिर बोलिने,
- (ख) जुम्ली-सिंजाली - जुम्लाको सिंजा क्षेत्रमा बोलिने,
- (ग) हुम्ली - हुम्ला जिल्लामा बोलिने,
- (घ) जाजरकोटे - जाजरकोट जिल्लामा बोलिने,
- (ङ) अछाम-बभाडी - अछाम, बभाङ र डोटीको उत्तरवर्ती भेगमा बोलिने,
- (च) डोटी डडेल्धुराली - डोटी र डडेल्धुरामा बोलिने,

(छ) दार्चुला-बैतडेली - दार्चुला र बैतडीमा बोलिने ।

तिमिल्सिना (२०५०) पछि यज्ञेश्वर निरौला (२०५०) ले क्रियाको रूपतत्वका आधारमा नेपालीका बाह्र भाषिकाहरू निर्धारण गरेका छन् । ती यसप्रकार छन् :

(क) दार्चुलाली भाषिका,	(ख) बैतडेली भाषिका
(ग) डडेल्धुराली भाषिका,	(घ) बभाडी भाषिका,
(ङ) बाजुराली भाषिका,	(च) डोट्याली भाषिका,
(छ) अछामी भाषिका,	(ज) जुम्ली-सिँजाली भाषिका,
(झ) दैलेख-कालिकोट भाषिका,	(ञ) भेरी क्षेत्रीय भाषिका,
(ट) गण्डेली भाषिका र	(ठ) पूर्वेली भाषिका ।

सुवेदी (२०५१) ले वाक्यतत्वका आधारमा नेपालीका भाषिकाको सर्वेक्षण गरेका छन् । उनले नेपालीका १५ वटा भाषिका हुन सक्ने सङ्केत गरेका छन् ।

दुङ्गाना (२०५३) ले आधारभूत शब्दावलीका आधारमा नेपालीका भाषिकाको सर्वेक्षण गरेका छन् । उनले नेपालीका १३ वटा भाषिका रहेको विचार व्यक्त गरेका छन् ।

आचार्य (२०५३) ले उच्चारणका आधारमा नेपालीका भाषिका निर्धारण गरेका छन् । उनले नेपालीका १३ वटा भाषिका रहेको विचार व्यक्त गरेका छन् ।

शाही (२०५५) ले अछामी भाषिकाको अध्ययन गरेका छन् भने जोशी (२०५७) ले डोटेली भाषिकाको व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन गरेका छन् ।

चटौत (२०५८) ले डोट्याली भाषिकाको शब्दकोश निर्माण गरेर सो भाषिकाको पहिचानलाई व्यापक तुल्याउने काम गरेका छन् ।

भण्डारी (२०५०) ले गुल्मेली उभाषिकाको अध्ययन गरेका छन् भने शाह (२०६४) ले अछामी भाषिकाको व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन गरेका छन् ।

गिरी (२०६५) ले सिमतालीको भाषावैज्ञानिक अध्ययन गरेका छन् । सीमित क्षेत्रमा बोलिने भाषिकालाई लिएर यस किसिमको बृहत् अध्ययन हुनु महत्वपूर्ण कुरा हो ।

नेपालीमा भाषिका-निर्धारणका सन्दर्भमा भएका उपर्युक्त कार्यहरूले डडेल्धुराली भाषिकालाई बेग्लै भाषिकाका रूपमा पनि हेर्ने गरेको, त्यसलाई मझपच्छमा अन्तर्गत पनि राखिएको र डोटेली वा पश्चिमी नेपालीका रूपमा पनि लिने गरेको देखिन्छ ।

१.५ शोधकार्यको औचित्य

यस शोधकार्यको शीर्षक **डडेल्धुराली भाषिकाको अध्ययन** रहेको छ । सो शीर्षकचयन औचित्यपूर्ण छ । डडेल्धुरामा बोलिने डडेल्धुरालीका रूपमा परिचित नेपालीको एक भाषिकाको अध्ययन यसमा सम्पन्न गरिएकाले शीर्षक चयनको औचित्य पुष्टि हुन्छ ।

प्रस्तुत शोधकार्यमा डडेल्धुराली भाषिकाको वर्णतात्त्विक र रूतात्त्विकको अध्ययन गरिएको छ । यसबाट सो भाषिकाको वर्ण र रूपका विशेषता बुझ्न सकिन्छ । भाषिकाको अध्ययन एवं मानक नेपालीका थप विशेषतालाई बुझ्न प्रस्तुत अध्ययन महत्त्वको छ । यसको उपयोग भाषिका शिक्षणमा पनि गर्न सकिनेछ ।

१.६ शोधको क्षेत्र र सीमा

डडेल्धुराली भाषिकाको वर्णतात्त्विक र रूतात्त्विक अध्ययन यसमा गरिएको छ । वर्णतात्त्विक अध्ययनअन्तर्गत स्वर वर्णलाई जिब्राको उचाइका आधारमा व्यतिरेक, एक स्वर र द्विस्वरको व्यतिरेक, अनुनासिकताका आधारमा व्यतिरेक एवं पदादि, पदमध्य पदान्तको परिवेशमा व्यतिरेक देखाई अध्ययन गरिएको छ । त्यस्तै व्यञ्जन वर्णलाई पनि घोषत्व, प्राणत्व, पदादि, पदमध्य र पदान्तको परिवेशमा व्यतिरेक देखाई अध्ययन गरिएको छ । यी आधार बाहेक वर्ण विश्लेषणका अन्य आधारलाई यहाँ लिइएको छैन ।

रूपतात्त्विक अध्ययन अन्तर्गत शब्दनिर्माण प्रक्रियाका आधारमा रूपहरूको विश्लेषण गरिएको छ भने 'जानु' क्रियाको लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भाव र आदर अन्तर्गत पर्ने रूपावलीहरूलाई मात्र यस अध्ययनमा देखाइएको छ ।

डडेल्धुराली भाषिकाको वाक्य विज्ञानको अध्ययन, अर्थ विज्ञानको अध्ययन र समाजभाषावैज्ञानिक अध्ययन पनि यसमा गरिएको छैन ।

भाषिका प्रयोग हुने क्षेत्रका हिसाबले शोधकर्ता स्वयंको वासस्थान रहेको डडेल्धुरा जिल्लाको अमरगढी नगरपालिका र तत् वरिपरिको भूभागलाई मूल केन्द्र बिन्दु मानिएको छ । अध्ययन सुविधा विश्वसनीयता एवं सही रूपको निरूपणकालागि नगरपालिकालाई केन्द्रबिन्दु बनाइएको हो तर पनि यसले मझपच्छमाका तीन भेद डडेल्धुराली, डुम्राकोटी र निरोलीमध्ये डडेल्धुराली भेदलाई समेटेको छ ।

१.७ शोधविधि

डडेल्धुराली भाषिकाको अध्ययन शीर्षक प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नकालागि निम्नलिखित विधिको उपयोग गरिएको छ :

डडेल्धुराली भाषिका शोधकर्ता स्वयंको मातृभाषिका हो । आफैलाई आधार मानी शब्द संकलन गरिएको छ । त्रुटि नहोओस भन्नाको लागि डडेल्धुराली मातृभाषिका भएका अन्य वक्तासँग पनि छलफल भेटघाट गरिएको छ ।

भाषिका सम्बन्धी भएका पूर्वाध्ययनको जानकारीकालागि, व्याकरणात्मक विशेषताहरू सम्बन्धी एवं अन्य सैद्धान्तिक जानकारीकालागि पुस्तकालयीय अध्ययन विधि अपनाइएको छ । सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषणमा वर्णनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

१.८ अध्याय योजना

डडेल्धुराली भाषिकाको अध्ययन विषयक प्रस्तुत शोधकार्यको अध्याय ढाँचा निम्न प्रकार रहेको छ:

अध्याय एकमा शोधकार्यको परिचय प्रस्तुत गरिएको छ । यस अन्तर्गत शोधको शीर्षक, शोधको प्रयोजन, समस्याकथन, शोधको उद्देश्य, पूर्वकार्यको विवरण, शोधकार्यको औचित्य, शोधको क्षेत्र र सीमा, शोधविधि र अध्याय योजना रहेका छन् ।

अध्याय दुईको शीर्षक डडेल्धुराली भाषिकाको वर्णनात्मक अध्ययन राखिएको छ । यस अन्तर्गत विभिन्न आधारबाट वर्णहरू बीचको व्यतिरेक देखाई वर्णसङ्ख्या निर्धारण गरिएको छ ।

अध्याय तीनको शीर्षक उडेल्धुराली भाषिकाको रूपतात्त्विक अध्ययन राखिएको छ । यस अन्तर्गत उडेल्धुराली भाषिकाको शब्दनिर्माण-प्रक्रियाको वर्णन गरिएको छ । यस क्रममा उपसर्ग, प्रत्यय, द्वित्व र समास प्रक्रियाद्वारा हुने शब्द व्युत्पादनलाई सोदाहरण प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय चारमा उपसंहार खण्ड राखिएको छ । यसमा समग्र अध्ययनको सारांश सहित निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

शोधपत्रको अन्तमा सन्दर्भसूची र परिशिष्ट दिइएको छ ।

अध्याय - २

वर्ण विज्ञान

२.१ वर्णहरूको व्यतिरेक

२.१.१ स्वरवर्णको व्यतिरेक

डडेल्धुराली भाषिकामा स्वर वर्णहरूको व्यतिरेकी तुलना निम्न आधारमा गरिएको छ :

२.१.१.१ जिब्राको उचाइका आधारमा व्यतिरेक

डडेल्धुराली भाषिकामा जिब्राको उचाइका आधारमा स्वरहरूको व्यतिरेकी निम्नानुसार देखिन्छ :

। अ ।	। कल् ।	भगडा	। इ ।	। खित् ।	फ्याँक
। आ ।	। काल् ।	काल	। ए ।	। खेत् ।	खेत
। इ ।	। मिल् ।	मेल	। उ ।	। खुल् ।	खुल्
। उ ।	। मुल् ।	मूल	। ओ ।	। खोल् ।	खोल
। ए ।	। केला ।	केरा	। ए ।	। खेप् ।	खेप
। ओ ।	। कोला ।	कोला (ठाउँ विशेष)	। ओ ।	। खोप् ।	खोप

माथि २.१.१.१ मा जिब्राको उचाइका आधारमा डडेल्धुराली स्वरहरूको व्यतिरेकलाई हेर्दा निम्नलिखित समान परिवेशमा ती वर्णहरूले अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् :

क् - ल् # को समान परिवेशमा अ र आ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

म् - ल् # को समान परिवेशमा इ र उ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

क् - ला # को समान परिवेशमा ए र ओ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

ख् - त् # को समान परिवेशमा इ र ए वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

ख् - ल् # को समान परिवेशमा उ र ओ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

ख् - प् # को समान परिवेशमा ए र ओ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

२.१.१.२ एकस्वर र द्विस्वरको व्यतिरेक

। अ ।	। नल् ।	पराल	। अउ ।	। नौलो ।	नयाँ
। आ ।	। छाडा ।	छाडा	। आउ ।	। छाउडा ।	छाउरो
। अ ।	। जल् ।	जल	। अइ ।	। जइल् ।	जहिले
। आ ।	। माल् ।	माल	। आइ ।	। माइल् ।	माइल
। उ ।	। चुलो ।	चुलो	। ओइ ।	। चोइलो ।	चोइटो
। ए ।	। ए ।	ए !	। एइ ।	। एइ ।	यही / यो

माथि २.१.१.२ मा डडेल्धुराली भाषिकाका एकस्वर र द्विस्वरको व्यतिरेकलाई हेर्दा निम्नलिखित समान परिवेशमा ती वर्णहरूले अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् :

न् - ल् # को समान परिवेशमा अ र अउ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

छ् - डा # को समान परिवेशमा आ र आउ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

ज् - ल् # को समान परिवेशमा अ र अइ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

म - ल् # को समान परिवेशमा आ र आइ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

च् - लो # को समान परिवेशमा उ र ओइ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

डडेल्धुराली भाषिकामा ए र एइ एकस्वर र द्विस्वर व्यतिरेकी छन् -

२.१.१.३ अनुनासिकताका आधारमा व्यतिरेक

डडेल्धुराली भाषिकाका स्वरहरू अनुनासिकताका आधारमा व्यतिरेकी छन्:

। आ ।	। वा ।	बुवा	। आँ ।	। बाँ ।	वाच्छाको आवाज
। आ ।	। का ।	काका	। आँ ।	। काँ ।	कहाँ
। आ ।	। जा ।	जाऊ	। आँ ।	। जाँ ।	जहाँ
। आ ।	। आ ।	आऊ	। आँ ।	। आँ ।	आँ (मुख खोल्नु)
। उ ।	। गाउ ।	गाऊ	। उँ ।	। गाउँ ।	गाउँ
। उ ।	। भाउ ।	मान	। उँ ।	। भाउँ ।	सम्भवतः

माथि २.१.१.३ मा डडेल्धुराली भाषिकाका स्वरवर्णको अनुनासिकताका आधारमा व्यतिरेक हेर्दा निम्नलिखित समान परिवेशमा ती वर्णहरूले अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् :

- # ब् - # को समान परिवेशमा आ र आँ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
 # क् - # को समान परिवेशमा आ र आँ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
 # ज् - # को समान परिवेशमा आ र आँ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
 # आ - # को समान परिवेशमा आ र आँ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
 # गा - # को समान परिवेशमा उ र उँ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
 # भा - # को समान परिवेशमा उ र उँ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

२.१.१.४ पदादि अवस्थामा स्वरहरूको व्यतिरेक

। इ ।	। इति ।	यति नै
। उ ।	। उति ।	त्यति नै
। अ ।	। अति ।	अति/बढी
। आ ।	। आस् ।	आऊ/आ
। ओ ।	। ओस् ।	शीत

माथि २.१.१.४ मा डडेलधुराली भाषिकाका स्वरवर्णहरूको पदाडि अवस्थाको व्यतिरेक हेर्दा निम्नलिखित समान परिवेशमा ती वर्णहरूले अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् :

- # - ति # को समान परिवेशमा इ, उ र अ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
 # - स् # को समान परिवेशमा आ र ओ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

२.१.१.५ पद मध्य अवस्थामा स्वरको व्यतिरेक

। इ ।	। किलो ।	किलो
। ए ।	। केलो ।	केरो
। अ ।	। कति ।	कति
। आ ।	। काति ।	काल्ने काम गर्‍यो ?
। उ ।	। कुरो ।	कुरा
। ओ ।	। कोरो ।	चोखो
। आ ।	। चाना ।	निधार
। उ ।	। चुना ।	चुना

माथि २.१.१.४ मा डडेलधुराली भाषिकाका स्वरवर्णहरूको पदमध्य अवस्थाको व्यतिरेक हेर्दा निम्नलिखित समान परिवेशमा ती वर्णहरूले अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् :

क् - लो # को समान परिवेशमा इ र ए वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

क् - ति # को समान परिवेशमा अ र आ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

क् - रो # को समान परिवेशमा उ र ओ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

च् - ना # को समान परिवेशमा आ र उ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

२.१.२ पदको अन्त अवस्थामा स्वरको व्यतिरेक

। इ ।	। पइ ।	शब्द अथवा वाक्यका अन्तमा आउने शब्द
। ए ।	। पे ।	पिउने काम (पेऊ)
। आ ।	। दा ।	दाजु
। अ ।	। द ।	आश्चर्यबोधक शब्द
। ओ ।	। फो ।	फोऊ
। उ ।	। फु ।	आगो कुँदा आउने ध्वनि (अनु.श.)

माथि २.१.१.६ मा डडेलधुराली भाषिकाका स्वरवर्णहरूको पदान्त अवस्थाको व्यतिरेक हेर्दा निम्नलिखित समान परिवेशमा ती वर्णहरूले अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् :

प् - # को समान परिवेशमा इ र ए वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

द् - # को समान परिवेशमा आ र अ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

फ् - # को समान परिवेशमा ओ र उ वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

२.२ व्यञ्जनहरूको व्यतिरेक

व्यतिरेकका आधारमा डडेलधुराली भाषिकामा व्यञ्जन वर्णहरू निम्नानुसार छन्:

२.२.१ घोषत्वका आधारमा व्यञ्जनहरूको व्यतिरेक

डडेलधुराली भाषिकाका स्पर्श र स्पर्श-सङ्घर्षी व्यञ्जनहरू घोष र अघोषका रूपमा निम्नानुसार व्यतिरेकी छन् :

। क् । । कात् ।	कान्ने काम	। ख् । । खात् । थुप्रो
। ग् । । गात् ।	शरीर	। घ् । । घात् । घात
। च् । । चाल् ।	गरो	। छ् । । छाल् । छाल
। ज् । । जाल् ।	कपट	। भ् । । भाल् । भाल
। ड् । । डोका ।	डोका	। ढ् । । ढोका । ढोका
। द् । । दाड् ।	चिथोर्ने काम	। ध् । । धाड् । जथाभावी कुनै कुरा
		लिन खोज्ने कार्य
। ट् । । टेक् ।	टेक्ने काम	। ठेक् । । ढ् । फेद
। प् । । पाप् ।	पाप	। फ् । । फाप् । लाभ
। ब् । । बान् ।	मात्रा बोधक	। भ् । । भान् । भान

माथि २.२.१ मा घोषत्वको आधारमा डडेल्धुराली भाषिकाकाको व्यञ्जनको व्यतिरेक हेर्दा निम्नलिखित समान परिवेशमा ती वर्णहरूले अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् :

- # - आत् # को समान परिवेशमा क्, ख्, ग् र घ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # - आल् # को समान परिवेशमा च्, छ्, ज् र भ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # - ओका # को समान परिवेशमा द् र ढ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # - आड् # को समान परिवेशमा द् र ध् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # - एक # को समान परिवेशमा ट् र ठ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # - आप् # को समान परिवेशमा प् र फ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # - आन् # को समान परिवेशमा ब् र भ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

२.२.२ प्राणत्वका आधारमा व्यञ्जनहरूको व्यतिरेक

डडेल्धुराली भाषिकाका स्पर्श, स्पर्श-सङ्घर्षी, नासिक्य र उष्म व्यञ्जनहरू र महाप्राणका रूपमा निम्नानुसार व्यतिरेकी छन् :

। क् । । कालि ।	काली	। ख् ।	। खालि पानी जमेको ठाउँ
। ग् । । गालि ।	गाली	। घ् ।	। घालि । बेर गराउने व्यक्ति
। च् । । चार् ।	चार	। छ् ।	। छार् । खरानी

। ज् ।	। जाङ् ।	ठूलो शरीरको	। भ् ।	। भाङ् ।	भार
। ट् ।	। टौर् ।	ठाँट	। ठ् ।	। ठौर् ।	ठाउँ
। ड् ।	। डोलि ।	डोली	। ढ् ।	। ढोलि ।	दमाई
। प् ।	। पिना ।	पिना	। फ् ।	। फिना ।	गुन्द्री
। व् ।	। बना ।	बनाऊ	। भ् ।	। भना ।	भनाऊ

माथि २.२.२ मा प्राणतत्वका आधारमा उडेल्थुराली भाषिकाकाको व्यञ्जनको व्यतिरेक हेर्दा निम्नलिखित समान परिवेशमा ती वर्णहरूले अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् :

- # - आलि # को समान परिवेशमा क्, ख्, ग् र घ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # - आर् # को समान परिवेशमा च् र छ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # - आङ् # को समान परिवेशमा ज् र भ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # - और् # को समान परिवेशमा ट् र ठ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # - ओलि # को समान परिवेशमा ड् र ढ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # - इना # को समान परिवेशमा प् र फ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # - अना # को समान परिवेशमा ब् र भ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

२.२.३ पदादि अवस्थामा व्यञ्जनहरूको व्यतिरेक

। क् ।	। कोला ।	कोला (स्थान विशेष, उडेल्थु.)
। ख् ।	। खोला ।	खोला
। ग् ।	। गडा ।	गरा
। घ् ।	। घडा ।	घडा
। च् ।	। चाङ् ।	थुप्रो
। छ् ।	। छाङ् ।	छयाङ
। ज् ।	। जाल् ।	पात, पतिङ्गर आदि अड्याउन डोरीले बनाइएको वस्तु
। भ् ।	। भाल् ।	साना रुख वा बोटविरुवाले गुचमुच्च परेको स्थान
। ट् ।	। टाँट् ।	पातलो दिसा
। ठ् ।	। ठाँट् ।	ठाँट
। ड् ।	। डोलि ।	डोली

। ढ् ।	। ढोलि ।	ढोली
। न् ।	। नार् ।	नार् (नार्:नु)
। ङ् ।	। ङार् ।	बिरालाको आवाज
। र् ।	। राल् ।	र्याल
। ल् ।	। लाल् ।	लाल
। य् ।	। यँखि ।	यहाँनिर
। व् ।	। वँखि ।	वहाँनिर
। स् ।	। सार् ।	फुर्सद
। ह् ।	। हार् ।	लहर
। प् ।	। पानो ।	पाना
। फ् ।	। फानो ।	घुमाउरो
। ब् ।	। बाडो ।	बाङ्गो
। भ् ।	। भाडो ।	भाङ्गो
। त् ।	। ताङ् ।	खुला गर्ने भन्ने अर्थमा
। थ् ।	। थाङ् ।	थुप्रो
। द् ।	। दा:ङ् ।	ठूला दाँत भएको
। ध् ।	। धा:ङ् ।	जथाभावी असुले काम, लूट

माथि २.२.३ मा व्यञ्जन वर्णहरूको पदादि अवस्थाको व्यतिरेक हेर्दा निम्नलिखित समान परिवेशमा ती वर्णहरूले अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् :

- # - ओला # को समान परिवेशमा क् र ख् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # - अडा # को समान परिवेशमा ग् र घ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # - आङ् # को समान परिवेशमा च् र छ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # - आल् # को समान परिवेशमा ज् र भ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # - आँट् # को समान परिवेशमा ट् र ठ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # - ओलि # को समान परिवेशमा ङ् र ढ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # - आर # को समान परिवेशमा न् र ङ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

- # - आल् # को समान परिवेशमा र् र ल् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
 # - आँखि # को समान परिवेशमा य् र व् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
 # - आर् # को समान परिवेशमा स् र ह् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
 # - आनो # को समान परिवेशमा प् र फ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
 # - आडो # को समान परिवेशमा ब् र भ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
 # - आड् # को समान परिवेशमा त् र थ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
 # - आःड् # को समान परिवेशमा द् र ध् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

२.२.४ स्वर मध्यगत अवस्थामा व्यञ्जनहरूको व्यतिरेक

। क् ।	। पाको ।	पाकेको
। ख् ।	। पाखो ।	पाखो (छत)
। ग् ।	। अगा ।	अघि, पहिले
। घ् ।	। अघा ।	अघाउनु क्रियाको आज्ञार्थक शब्द
। च् ।	। पचा ।	पचाऊ
। छ् ।	। पछा ।	पछि
। ज् ।	। माजि ।	मुख्य हुन खोज्ने व्यक्ति
। भ् ।	। माभि ।	माभी (जात विशेष)
। ट् ।	। काँटो ।	ठूलो तराजु
। ठ् ।	। काँठो ।	काँठो
। ड् ।	। काँडो ।	काँडो
। ढ् ।	। - ।	
। त् ।	। पाति ।	पाती
। थ् ।	। पाथि ।	पाथी (मानापाथी)
। द् ।	। अदा ।	ओसिलो, चिसोपन (आद्)
। ध् ।	। अधा ।	आधा
। न् ।	। नानो ।	सानो
। ङ् ।	। नाङ् ।	नाङ्गो
। र् ।	। पारो ।	ठेकी

। ल् ।	। पालो ।	पालो
। य् ।	। पायो ।	पाएको
। व् ।	। - ।	
। स् ।	। आसा ।	आशा
। ह् ।	। आहा ।	आहा
। प् ।	। नापा ।	नपाउने काम (आज्ञार्थक)
। फ् ।	। नाफा ।	नाफा
। ब् ।	। - ।	
। भ् ।	। - ।	

माथि २.२.४ मा स्वरमध्यगत अवस्थामा व्यञ्जन वर्णहरूको व्यतिरेक हेर्दा निम्नलिखित समान परिवेशमा ती वर्णहरूले अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् :

- # पा - ओ # को समान परिवेशमा क् र ख् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # अ - आ # को समान परिवेशमा ग् र घ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # प - आ # को समान परिवेशमा च् र छ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # मा - इ # को समान परिवेशमा ज् र भ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # काँ - ओ # को समान परिवेशमा ट् ठ् र ड् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

स्वर मध्यगत अवस्थामा 'ढ' को व्यतिरेक डडेल्युराली भाषिकामा देखिएन् ।

- # पा - इ # को समान परिवेशमा त् र थ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # अ - आ # को समान परिवेशमा द् र ध् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # ना - ओ # को समान परिवेशमा न् र ङ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # पा - ओ # को समान परिवेशमा र्, ल र य् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # आ - आ # को समान परिवेशमा स् र ह् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # ना - आ # को समान परिवेशमा प् र फ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

डडेल्धुराली भाषिकामा स्वर मध्यगत अवस्थामा ब र भ व्यञ्जनको व्यतिरेक देखिएन् ।

२.२.५ पदान्त अवस्थामा व्यञ्जनहरूको व्यतिरेक

। क् ।	। पाक् ।	पक्वान / पाकेको
। ख् ।	। पाख् ।	पखेटा
। ग् ।	। पाग् ।	(पगडि) पगरी
। घ् ।	। - ।	
। च् ।	। पुच् ।	पुग्
। छ् ।	। पुछ् ।	पुछ्
। ज् ।	। पुज् ।	पुज (देवता पुज)
। भ् ।	। - ।	
। ट् ।	। हट् ।	हट् (हिंङ्)
। ठ् ।	। हठ् ।	हठ
। ड् ।	। हड् ।	शरीर
। ढ् ।	। - ।	
। त् ।	। बात् ।	कुरा
। थ् ।	। बाथ् ।	बाथ (रोग)
। द् ।	। बाद् ।	बाँध्ने काम
। ध् ।	। - ।	
। प् ।	। बाप् ।	बाबु
। फ् ।	। बाफ् ।	बाफ
। ब् ।	। बाब् ।	बुवा
। भ् ।	। - ।	
। म् ।	। माम् ।	भात
। न् ।	। मान् ।	मान
। ङ् ।	। माङ् ।	माग्
। य् ।	। - ।	
। व् ।	। - ।	

। र् ।	। हार् ।	लहर
। ल् ।	। हाल् ।	राख
। स् ।	। वास् ।	बास्ना
। ह् ।	। - ।	

माथि २.२.५ मा डडेल्धुराली भाषिकाको व्यञ्जन वर्णको पदान्त अवस्थाको व्यतिरेक हेर्दा निम्नलिखित समान परिवेशमा ती वर्णहरूले अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् :

- # पा - # को समान परिवेशमा क् ख् र ग् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # पु - # को समान परिवेशमा च् र ज् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # ह - # को समान परिवेशमा ट् ठ् र ड् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # बा- # को समान परिवेशमा त्, थ्, द्, प् र फ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # मा - # को समान परिवेशमा म् न् र ङ् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।
- # हा - # को समान परिवेशमा र् ल् र स् वर्ण आई अर्थभेद उत्पन्न गरेका छन् ।

२.३ सारांश

डडेल्धुराली भाषिकाको वर्णतात्त्विक अध्ययनबाट मानक नेपालीमा भएका वर्णहरू नै डडेल्धुरालीमा पनि भएको पाइयो ।

प्रस्तुत अध्यायमा स्वर वर्ण र व्यञ्जन वर्णहरूलाई विभिन्न आधारमा व्यतिरेक गरियो । स्वर वर्णहरूलाई जिब्राको उचाइ, एक स्वर र द्विस्वर, अनुनासिकता, पदादि, पदमध्य र पदान्तका आधारमा लघुतम युगमा राखी व्यतिरेकी विश्लेषण गरियो भने व्यञ्जन वर्णहरूलाई पनि घोषत्व, प्राणत्व पदादि, मध्य र पदान्तका आधारमा लघुतम युगमा राखी व्यतिरेकी विश्लेषण गरियो ।

आदि, मध्य र अन्त्य गरी कुनै एक परिवेशमा अर्थभेदक भएर आउने ध्वनि वर्ण हुन्छ र कुनै एक परिवेशमा पनि अर्थभेदक भएर नआउने ध्वनि वर्ण हुँदैन । पदान्तको अवस्थामा घ्, भ्, द्, ध्, भ्, य्, व् र ह् एवं स्वर मध्यको अवस्थामा ढ् र भ् अर्थभेदक रहेका छैनन् । तर पनि आदि परिवेशमा अर्थभेदक भएर आएकाले यी सबै वर्ण हुन् ।

डडेल्धुराली भाषिकाको उपर्युक्त वर्णतात्त्विक आधारबाट गरिएको वर्ण विश्लेषण अनुसार यस भाषिकामा अ, आ, इ, उ, ए, ओ गरी जम्मा ६ वटा स्वर वर्णहरू क, ख, ग, घ, ङ, च, ट, ज, झ, ढ, ढ, त, थ, द, ध, न, प, फ, ब, भ, म, य, र, ल, व, स, ह, गरी जम्मा २९ वटा व्यञ्जन वर्ण रहेको पाइयो ।

माथि प्रस्तुत गरिएका बाहेक डडेल्धुराली भाषिकामा 'ण' व्यञ्जन वर्णको उपस्थिति उल्लेखनीय छ । 'ण' को प्रयोग भएका केही उदाहरण: गण् (गन्), भण् (भन्), सुण् (सुन्), घाणो (घाँडो) आदि । डडेल्धुरालीमा प्रयोग हुने 'ण' व्यञ्जन वर्णको विशेष अध्ययन आवश्यक देखिन्छ ।

अध्याय - ३

डडेल्धुराली भाषिकाको रूपतात्त्विक अध्ययन

यस खण्डमा डडेल्धुराली भाषिकाका शब्द निर्माण र पद्धति विभाजनबारे चर्चा गरिएको छ । स्तरीय नेपालीमा भैं डडेल्धुराली भाषिकामा पनि विभिन्न पद्धतिद्वारा मूल शब्द वा धातुबाट किसिम किसिमका नयाँ शब्दहरू जन्मने प्रक्रिया विद्यमान रहेको छ ।

३.१ उपसर्गबाट शब्द निर्माण

शर्मा (२०५३: ५८) का अनुसार उपसर्ग भनेको शब्दका अघिल्लि र जोडिने त्यो भाषिक एकाइ हो जो आफू त स्वतन्त्र हुन्न तर जसका योगबाट शब्दको मूल अर्थ प्रभावित हुन्छ । अधिकारी (२०५८: २४५) ले आधारतत्त्वभन्दा अगाडि लाग्ने व्युत्पादक सर्ग वा प्रत्ययलाई उपसर्ग भनिन्छ भनी उल्लेख गरेका छन् । डडेल्धुरालीमा प्रचलित उपसर्गहरू र ती गाँसिएका आधारपदहरू तथा त्यसरी व्युत्पन्न भएका शब्द र तिनका अर्थ निम्नानुसार छन् :

आधारशब्दको अर्थ	उपसर्ग	आधार शब्द	व्युत्पादित शब्द र त्यसको अर्थ
निको (असल)	न	निको	= ननिको (खराब)
चेत् (होश)	अ	चेत्	= अचेत् (बेहोश)
गन्ति (गन्ती)	अन	गन्ति	= अनगन्ति (अनगन्ती)
एक (एक्)	अन्	एक्	= अनेक् (अनेक)
जस् (जस)	अव	जस्	= अबजस् (अवजस)
आस (आशा)	निर्	आस्	= निरास् (आशा नभएको)
साइँत् (साइत)	कु	साइँत्	= कुसाइँत् (कुसाइत)
बालक् (बालक)	ना	बालक्	= नाबालक् (नाबालक)
सगुन्	औ	सगुन्	= औसगुन्
बेर् (ढिला)	अ	बेर्	= अबेर् (ढिला)
चइन्	वि	चइन्	= विचइन्(विचइन)
काम् (काम)	वि	काम्	= बिकाम् (बेकाम)
गुण (गुण)	औ	गुण	= औगुण (अवगुण)

बेला (समय)	अ	+	बेला	=	अबेला (अबेला)
बोला (बोला)	अ	+	बोला	=	अबोला (अबोला)
पड् (पढ)	अन	+	पड्	=	अनपड् (अनपढ)
दिन् (दिन)	सु	+	दिन्	=	सुदिन् (सुदिन)
पुत् (पुत)	स	+	पुत्	=	सपुत् (सपूत),
गोल् (गोल)	स	+	गोल्	=	सगोल् (सगोल)
पुत् (पुत)	कु	+	पुत्	=	कुपुत् (कपूत)
ताप (ताप)	पर	+	ताप	=	पर्ताप (प्रताप)
रागि (रागी)	बै	+	रागि	=	बैरागि (बैरागी)
रोगि	नि	+	रोगि	=	निरोगि (निरोगी)
खण्णु (खन्नु)	नि	+	खण्णु	=	निखण्णु (निखन्नु)
ढङ्गि (ढङ्गी)	वि	+	ढङ्गि	=	विढङ्गि (विढङ्गी)

उपर्युक्त उपसर्गमध्ये अकरण जनाउने केही उपसर्गहरू अर्कै अर्थमा फरक रूपमा प्रयोग भएका पनि पाइन्छन् । त्यस्ता प्रयोग निम्नानुसार छन्:

उपसर्ग आधार शब्द व्युत्पन्न शब्द र त्यसको अर्थ

अ	बेर्	अबेर् (ढिला)
ना	बालक्	नाबालक् (नाबालक)

३.२ प्रत्ययद्वारा शब्दनिर्माण

३.२.१ कृत प्रत्ययद्वारा शब्द निर्माण

सोभै धातुका पछाडि जोडिने प्रत्ययलाई कृत प्रत्यय भनिन्छ र यसरी बनेका शब्दहरूलाई कृदन्त शब्द भनिन्छ (शर्मा, २०५३: ३१) । धातुमा कृत प्रत्यय लागेर नाम, विशेषण, क्रियाविशेषण शब्दहरू बन्दछन् । डडेल्धुराली भाषिकामा प्रचलित कृत प्रत्यय र तिनले निर्माण गर्ने कृदन्त शब्दहरूका उदाहरण निम्नानुसार छन्:

३.२.१.१ कृदन्त नाम

धातु	प्रत्यय	कृदन्त नाम
मार्	अ	मार (लडाइँ)
लुट्	अ	लुट (लुट)
चल्	अन	चलन (चलन)
लाग्	अत	लगत (लगत)
पिस्	अन	पिसन् (पिसन)
चाट्	अनि	चटनि (चटनी)
रोप्	आइँ	रोपाइँ (रापाइँ)
भण्	आइ	भणाइ (भनाइ)
सुण्	आइ	सुणाइ (सुनाइ)
छान्	आइ	छानाइ (रोजाइ)
अर्	आउनि	अराउनि (गराइ)
भण्	आउनि	भणाउनि (भनाइ)
काट्	आन	कटान (कटान)
किट्	आन	किटान (किटान)
लाग्	आनि	लगानि (लगानी)
मर्	उ	मरु (मृत्यु)
जित्	आउडि	जिताउडि (जिताउरी)
ओड्	ओ	ओडो (ओढने सामग्री)
काँस्	ओ	काँसो (खोकी)
छुट्	इ	छुट्टि (छुट्टी)
चोर्	इ	चोरि (चोरी)
भुट्	उन	भुटुन् (भुटुन)
डड्	एलो	डडेलो (डडेलो)
अड्	ऐस्	अडेस् (अडेस)
चल्	ति	चलित (चलती)

बस्	ति	बस्ति (बस्ती)
भर्	ना	भर्ना (भर्ना)
लड्	आन्त	लडान्त (लडन्त)
मर्	आन्त	मरान्त (मर्ने काम)
बड्	आइँ	बडाइँ (बढाइँ)
लड्	अँइ	लडँइ (लडाइँ)
घेर्	आउ	घेराउ (घेराउ)
बच्	आउ	बचाउ (बचाउ)
भण्	आउनि	भणाउनि (भनाउने काम)
पुछ्	आउनि	पुछ्आउनि (पुछ्आउनी)
पुछ्	अनि	पुछ्नि (सोधनी)
पुज्	आरि	पुजारि (पूजारी)
चिन्	आरि	चिनारि (चिनारी)
उक्ल	आलो	उकालो (उकालो)
ओर्ल	आलो	ओरालो (ओरालो)
काट्	उ	कट्टु (कट्टु)
कुर्	उवा	कुरुवा (कुरुवा)
चर्	उवा	चरुवा (चरुवा)
खाम्	ओ	खामो (खामो)
घोच्	ओ	घोचो (घोचो)
घुम्	टो	घुम्टो (घुम्टो)
बिसाउ	नि	बिसाउनि (बिसाउनी)
मिल्	ति	मिल्लि (मिल्ली)
चल्	ति	चल्लि (चल्ली)

३.२.१.२ कृदन्त विशेषण

धातु	कृत् प्रत्यय	कृदन्त विशेषण
ढाँट्	अ	ढाँट (ढाँट)
बोल्	अक्कड	बोलक्कड् (बोलक्कड)
घुम्	अक्कड	घुमक्कड् (घुमक्कड)
रह्	अल	रहल् (रहल)
पड्	अल	पडल् (परल),
फिर्	अन्त्या	फिरन्त्या (फिरन्ते)
घोक्	अन्त्या	घोकन्त्या (घोकन्ते)
हार्	उवा	हरूवा (हरूवा)
डुल्	उवा	डुलुवा (डुलुवा)
हाँस्	इलो	हाँसिलो (हाँसिलो)
भर्	इलो	भरिलो (भरिलो)
सुत्	आहा	सुताहा (सुताहा)
लुट्	आहा	लुटाहा (लुटाहा)
पड्	ऐया	पडैया (पडैया)
अर	ऐया	अरैया (गरैया)
जा	न्या	जान्या (जाने)
पुज्	आरि	पुजारि (पुजारी)
भाग्	या:	भाग्या: (भागेको)
माग्	या:	माग्या: (मागेको)
भाग्	औडो/औडा	भगौडो / भगौडा
बग्	द्या	बग्द्या (बग्ने)
बस्	या:	बस्या: (बसेको)
हग्	वा	हग्वा (हगुवा)
लेख्	उवा	लेखुवा (लेखन्ते)
लेख्	ईय्या	लेखीया (लेखिएको)
ठोक्	या:	ठोक्या (ठोकेको)

ठग्	याको	ठग्याको (ठगेको)
बक्	द्या	बक्द्या (बक्ने)
रोक्	द्या	रोक्द्या (रोक्ने)
सपड्	या	सपड्या (सप्रेको)
विगड्	या	विगड्या (विग्रेको)
पोख्	दा	पोख्दा (पोख्दो/पोख्तो)
काट्	टा	काट्टा (काट्टो/काट्तो)
हेप्	दा	हेप्दा (हेप्दो/हेप्तो)
हिट्	टा	हिट्टा (हिँड्दो)
काँस्	सा	काँस्सा (काँस्तो/खोक्तो)
हाँस्	सा	हाँस्सा (हाँस्तो)

३.२.१.३ कृदन्त क्रियाविशेषण

धातु	कृत् प्रत्यय	कृदन्त क्रियाविशेषण
अर्	इ	अरि (गरी)
भण्	इवर	भणिवर (भनेर)
खा	य्याँ	खाय्याँ (खाउन्जेल)
बस्	य्याँ	बस्य्याँ (बसुन्जेल)
उठ्	य्याँ	उठय्याँ (उठुन्जेल)
थाम्	इवर	थामिवर (थामेर)
ठोक्	इवर	ठोकिवर (ठोकेर)
सोच्	इवर	सोचिवर (सोचेर)
ढुक्	इवर	ढुकिवर (ढुकेर)
पोख्	दा	पोख्दा (पोख्दा/पोख्ता)
लिप्	दा	लिप्दा (लिप्दा/लिप्ता)
लोट्	टा	लोट्टा (लड्दै)
काट्	अन्तक	काटन्तक (काटुन्जेल)
हेर्	अन्तक	हेरन्तक (हेरुन्जेल)

माग्	अन्तक	मागन्तक (मागुन्जेल)
भाग्	अन्तक	भागन्तक (भागुन्जेल)
फु	ई	फोई (फोई)
रु	इ	रोई (रोई)
मर्	दा	मद्दा (मर्दा)
कोच्	चा	कोच्चा (कोच्दा)
भुट्	टा	भुट्टा (भुट्टा)
खण्	णा	खण्णा (खन्दा)
मास्	सा	मास्सा (मास्दा)
हेर	द	हेद्द (हेर्न), माग्द (माग्न)
बस्	स	बस्स (बस्न), हाँस्स (हाँस्न)
रु	न	रुन (रुन)

३.२.२ तद्धित प्रत्ययद्वारा शब्द निर्माण

अधातुक (धातु भिन्न) आधारतत्वका पछाडि व्युत्पादक प्रत्यय लागेर नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियायोगी बन्नुलाई तद्धितान्त प्रक्रिया भनिन्छ । यस प्रक्रियाबाट बनेका शब्दहरू तद्धितान्त हुन्छन् (अधिकारी, २०५८: २७३) । शर्मा (२०५३) का अनुसार तद्धित पनि संस्कृत व्याकरणबाट लिइएको शब्द हो । नेपालीमा यस शब्दको प्रयोग पनि सार्थकताका आधारमा होइन प्रचलनका आधारमा गरिन्छ । उनले शब्दका अगाडि उपसर्ग लागेर बनेका शब्द पनि तद्धितान्त नै हुन्छन् भन्ने उल्लेख गरेका छन् ।

डडेल्धुराली भाषिकाको शब्दनिर्माण प्रक्रियामा मुख्य रूपका तद्धित प्रत्यय र तिनको संयोग भएर बनेका तद्धितान्त शब्दहरूको संक्षिप्त विवरण निम्नानुसार छ :

३.२.२.१ नामबाट बनेका तद्धितान्त नाम

नाम	तद्धित प्रत्यय	तद्धितान्त नाम
खात्	आ	खाता (खाता)
रोट्	आ	रोटा (रोटी)
धुप्	आउडो	धुपाउडो (धुपाउरो)

गोठ्	आलो	गोठालो (गोठालो)
चट्	आरो	चटारो (चटारो)
राज्	आइँ	रजाइँ (रजाइँ)
सिङ्	आउडि	सिङाउडि (सिंगाउरी)
घोगा	आडि	घोगाडि (घोगा, मकै भएको ठाउँ)
कोदो	आडि	कोदाडि (कोदो भएको ठाउँ)
हुनु	आमि	हुनामि (हुनामी)
भात्	उवा	भतुवा (भतुवा)
शिला	आउटो	सिलाउटो (सिलौटो)
घाम्	औडा	घमौडा (घमौरा)
जगर्	टो	जगल्टो (जगल्टो)
अउल	ओ	औलो (औलो)
जाल	ओ	जालो (जालो)
थाल्	इ	थालि (थाल)
मित	नि	मितनि (मितिनी)
जोगि	एनि	जोगेनि (जोगिनी)
जाङ्	या	जाङया (जाँघिया)
खेत्	इ	खेति (खेती)
घर्	एरि	घडेरि (घडेरी)
मीत्	एरि	मितेरि (मितेरी)
पण्डित्	आइँ/याइँ	पण्डित्याइँ (पुरेत्याइँ)
मुसो	एट्टो	मुसेट्टो (मुसाउरो)
रात्	औली	रत्यौलि (रत्यौली)
गोल्	आइ	गोलाइ (गोलाइ)
फल्	आर	फलार, भाँङ् + आर
गुन्	आसो	गुनासो (गुनासो)
भर	इया	भरिया (भरिया)
बाट्	उवा	बटुवा (बटुवा)

सार	औतो	सरौतो (सरौतो)
आँख	लो	आँखलो (आँख्लो)
काट्	औरा	कटौरा (कचौरा)
मथ	आनि	मनानि (मदानी)
>मन्		
दुःख	आः	दुःखाः (दुःखका भावना)
सुख	आः	सुखाः (सुखका भावना)
बन्	एल	बनेल (बनेल)
डाँड्	एल	डँडेल (डँडेल)
मुगल्	आन	मुगलान (मुगलान)
मुह्	आन	मुहान (मुहान)
सुन्	आर	सुनार (सुनार)
लोह्	आर	लोहार >ल्वार(लोहार)
पात्	इङ्गर	पतिङ्गर > पतिङ्गर(पतिङ्गर)
फगल्	एटो	फग्लेटो >फलेटो (फग्लेटो)
जुठ्	यान	जुठ्यान (जुठेन)
डाँड्	एलो	डँडलो (डँडेलो)
मित्	एरि	मितेरि (मितेरी)
बन्	आरि	बनारि (घाँस दाउराको लागि बन जाने आइमाई)
पइ	ल	पइल (पोइल)

३.२.२.२ नामबाट तद्धितान्त विशेषण

नाम	तद्धित प्रत्यय	तद्धितान्त विशेषण
गफ्	आडि	गफाडि (गफाडी)
जुवा	आडि	जुवाडि (जुवाडी)
भिक्	आरि	भिकारि (भिखारी)
दुद्	आलु	दुदालु (दुधालु)
बिख्	आलु	बिखालु (बिखालु)

नुन्	यो	नुन्यो (नुनिलो)
चुक्	इलो	चुकिलो (चुकजस्तो अमिलो)
ओस्	इलो	ओसिलो (ओस लाग्ने)
आँट्	इ	आँटि (आँटी)
नेपाल्	इ	नेपालि (नेपाली)
लिख्	उर्या	लिखुन्या (लखुरे)
कर्	आलो	करालो (भिरालो)
साण्	या	सण्या (साँढेजस्तो)
दुख	आरि	दुखारि (दुःखी)
निउँतो	आरु	निउँत्यारु (निम्तारु)
काम्	आरो	कमारो (कमारो)
गन्	योल	गन्योल (गन्धमयं)
रगत्	यौल	रगत्यौल (रक्ताम्मे)
गोठ्	या	गोठ्या (गोठसम्बन्धी)
मुन्टो	या	मुन्ट्या (टाउके)
बन्	ओ	बनो (बनको)
भार्	इया	भरिया (भरिया)
भगडा	इया	भगडिया (भगडिया)
घाँस्	आर्नि	घाँसार्नि (घाँस काट्ने महिला)
माल्म / मालम	याल	माल्म्याल (मालमको)
करिगाउँ	याल	कर्क्याल (कारीगाउँको)
ढकाउली	या	ढकाउल्या (ढकाउलीको)
टटाउली	या	लटाउल्या (लटाउलीको)
जैनोली	या	जैनोल्या (जैनोलीको)
जैनोली	आ	जैनोला (जैनोलीको)
खुल्लेक	इ	खुल्लेकि (खुल्लेकको)
खनमडा	आडि	खनमाडि (खनमडाको)
दुमडा	आडि	दुमाडि (दुमडाको)

जिलोडा	आडि	जिलादि (जिलोडाको)
सेलागाउँ	इ	सेलागाइँ (सिलागाउँको)
आउँसि	याहा	आउँसयाहा (औँस्याहा)
भैसी	यानि	भैस्यानि (भैसीका गोबर जस्तो गन्ध आउने)
पस्या	आल	पस्याल (पस्याको)
हटगाउँ	ट्वाल	हट्ट्वाल (हटगाउँको)
गर्खा	आल	गर्खाल/गर्ख्याल (गर्खाको)

३.२.२.३ नामबाट तद्धितान्त क्रियाविशेषण

नाम	तद्धित प्रत्यय	तद्धितान्त विशेषण
साल	ना	सालना (सालिन्दा)
साल्	आना	सालाना (सालिन्दा)
दिन	कोइ	दिनकोइ (दिनकै)
दिन्	ओ	दिनो (दिनको)
वर्ष	इनि	बर्सेनि (बर्सेनि)

३.२.२.४ विशेषणबाट तद्धितान्त नाम

नाम	तद्धित प्रत्यय	तद्धितान्त नाम
मिठो	आइ	मिठाइ (मिठाइ)
गइरो	आइ	गइराइ (गहिराइ)
जुठो	यान	जुठ्यान् (जुठेन)
मिठो	आस	मिठास् (मिठास)
चाकर्	इ	चाकरि (चाकरी)
नोकर्	इ	नौकरि (नोकरी)
बुडो	यौलि	बुडयौलि (बुडेउली)
अन्ध	लो	अनलो (अन्धो)
जम्दार	इ	जम्दारि (जम्दारी)
बाठो	आइँ	बढाइँ (बढ्याँइ)

३.२.२.५ विशेषणबाट तद्धितान्त विशेषण

नाम	तद्धित प्रत्यय	तद्धितान्त विशेषण
ठग्	आरि	ठगारि (ठगाहा)
ठग्	आहा	ठगाहा (ठगाहा)
अन्ध	ओ	अन्धो (अन्धो)
नाङ्ग्	ओ	नाङ्गो (नाङ्गो)
एकल्	औटि	एकलौटि (एकलौटी)
हरियो	यौल	हर्यौल (हरियो भएको)
दुइ	न्या	दुन्या (दुने)
एक्	लो	एक्लो (एक्लो)
एक	सरा	एकसरा (एकसरो)
दुइ	सरा	दोसरा (दोस्रोपल्ट)
दुइ	होरो	दोहोरो (दोहोरो)
घोप्टो	या	घोप्ट्या (घोप्टे)
सेतो	इपट्ट	सेतिपट्ट (सेताम्मे)
रातो	रत्यूँड्या	रत्यूँड्या (धेरै रातो व्यक्ति)
सय	औँ	सयौँ (सयौँ)
दश	औँ	दसौँ (दसौँ)
सय	कडा	सयकडा (सयकडा)
तीन्	गुना	तेगुना (तिनगुना)
दुइ	गुना	दोगुना (दोब्बर)
दुइ	बर	दोबर
तीन्	बर	तेबर/तेब्बर (तेबर)

३.२.२.६ विशेषणबाट तद्धितान्त क्रियाविशेषण

विशेषण	तद्धित प्रत्यय	तद्धितान्त क्रियाविशेषण
निको	एरि	निकेरि (राम्ररी)
कसो	एरि	कसेरि (कसरी)

इसो	एरि	इसेरि (यसोरी)
उसो	एरि	उसेरि (उस्तरी)
बेस	गन/कन	बेसगन/बेसकन (बेसरी)

३.२.२.७ सर्वनामबाट तद्धितान्त नाम

सर्वनाम	तद्धित प्रत्यय	तद्धितान्त नाम
आफू	अन्त	आफन्त (आफन्त)
म	पाइँ	मपाइँ (मपाइँ)

३.२.२.८ सर्वनामबाट तद्धितान्त सर्वनाम

सर्वनाम	तद्धित प्रत्यय	तद्धितान्त सर्वनाम
उ	न्	उन् (उहाँ)
यो	न्	इन् (यहाँ)
त्यो	इन्	तिन् (त्यहाँ/त्याँ)
त्यो	आँ	ताँ (त्याँ/त्यहाँ)

३.२.२.९ सर्वनामबाट तद्धितान्त विशेषण

सर्वनाम	तद्धित प्रत्यय	तद्धितान्त शब्द (विशेषण)
इ	ति	इति (यति)
त्यो (त)	ति	तति (त्यति)
उ	सो	उसो (उस्तो)
को (क)	सो	कसो (जस्तो)
जो (ज)	सो	जसो (जस्तो)
जो (ज)	ति	जति (जति)
को (क)	त्नो	कत्नो (कत्रो)
जो (ज)	त्नो	जत्नो (जत्रो)
त्यो (त)	त्नो	तत्नो(त्यत्रो)
आफू	नो	आफ्नो (आफ्नो)
आफू	ना	आफ्ना(आफ्ना)

आफू

नि

आफिन (आफूनी)

३.२.२.१० सर्वनामबाट तद्धितान्त क्रियाविशेषण

सर्वनाम	तद्धित प्रत्यय	तद्धितान्त शब्द
इसो	एरि	इसेरि (यसरी)
कसो	एरि	कसेरि (कसरी)
आफू	ए	आफै (आफै)
उ	थ	उथ (उता)
इ	थ	इथ (यता)
को (क)	थ	कथ (कता)
जो	ब	जब (जब)
को	ब	कब (कब)
उ	सो	उसो (उसो)
इ	सो	इसो (यसो)
को (क)	ज्याँ	कज्याँ (कतिन्जेल)
जो (ज)	ज्याँ	जज्याँ (जतिन्जेल)
उ (उ)	ज्याँ	उज्याँ (उतिन्जेल)
इ	ज्याँ	इज्याँ (यतिन्जेल)
उ	आँ	वाँ (उहाँ)
त्यो	आँ	ताँ (त्यहाँ)
को	आँ	काँ (कहाँ)
जो	आँ	जाँ (जहाँ)
जो	आइँ	जाँइ (जहीं)
को	आइँ	काँइ (कहीं)
उ	आइँ	वाँइ (उहीं)
त्यो	आइँ	ताँइ (त्यहीं)
यो	आइँ	याँइ (यहीं)
यो	आँ	याँ (यहाँ)
इसो	आँ	इस्याँ (यसरी)
कसो	आँ	कस्याँ (कसरी)

३.३ नामधातु र शब्दनिर्माण

व्युत्पन्न वा यौगिक धातुलाई नामधातु भनिन्छ । धातु बाहेक अन्य शब्दमा प्रत्ययको योग गर्दा व्युत्पन्न हुने नाम धातु हो । तद्धित अन्तर्गत यसको रचना नाम, विशेषण र अव्ययबाट गरिन्छ (शर्मा, २०५३: ५२) । नेपाली भाषामा नामधातुको विशेष महत्त्व छ । अरू मूल धातुमा कृत प्रत्यय लागेर शब्द बन्छन् । नामधातु भने नाम, विशेषण, अव्यय आदि मूल रूपमा धात्वार्थक प्रत्यय लागेर मात्र बन्छन् । यसरी धातुका रूपमा आउने शब्द नै नामधातु कहलाउँछन् (पराजुली, २०६१: ५३) ।

३.३.१ नाममलुक नामधातुको निर्माण

डडेल्धुराली भाषिकामा यसप्रकारका नामधातुहरू बन्ने प्रक्रियाका उदाहरण निम्नानुसार छन् :

नाम	प्रत्यय	नामधातु	क्रियामूल	
डर्	आउ	डराउ	डराउनु	(डराउनु)
तिस्	आउ	तिसाउ	तिसाउनु	(तिसाउनु)
निन्	आउ	निनाउ	निनाउनु	(निनाउनु)
शोक्	आउ	शोकाउ	शोकाउनु	(शोकाउनु)
भोक्	आउ	भोकाउ	भोकाउनु	(भोकाउनु)
सुर्ता	आउ	सुर्ताउ	सुर्ताउनु	(सुर्ताउनु)
काम्	आउ	कमाउ	कमाउनु	(कमाउनु)
रोग्	आउ	रोगाउ	रोगाउनु	(रोगाउनु)
लाज्	आउ	लजाउ	लजाउनु	(लजाउनु)
गउँत्	आउ	गौँताउ	गौँताउनु	(गौँताउनु)
रिस्	आउ	रिसाउ	रिसाउनु	(रिसाउनु)
रस्	आउ	रसाउ	रसाउनु	(रसाउनु)
ओस्	इ	आसि	ओसिनु	(ओसिनु)
बतास्	इ	बतासि	बतासिनु	(बतासिनु)
अगास्	इ	अगासि	अगासिनु	(अगासिनु)
मात्	इ	माति	मातिनु	(मातिनु)

गुजुल्लो	इ	गुजुल्लि	गुजुल्लिनु	(गुजुल्लिनु)
सम्म	इ	सम्मि	सम्मिनु	(सम्मिनु)
रड्डि	इ	रड्डि	रड्डिनु	(रड्डिनु)
राँक्	इ	राँकि	राँकिनु	(राँकिनु)
लोभ्	इ	लोभि	लोभिनु	(लोभिनु)
विदेस्	इ	विदेसि	विदेसिनु	(विदेसिनु)
मुन्टो	याउ	मुन्ट्याउ	मुन्ट्याउनु	(मुन्ट्याउनु)
गोठ्	याउ	गोठ्याउ	गोठ्याउनु	(गोठ्याउनु)
हात्	याउ	हत्याउ	हत्याउनु	(हत्याउनु)
घुर्की	याउ	घुर्क्याउ	घुर्क्याउनु	(घुर्क्याउनु)
लोभ्	याउ	लोभ्याउ	लोभ्याउनु	(लोभ्याउनु)
घुट्को	याउ	घुट्क्याउ	घुट्क्याउनु	(घुट्क्याउनु)

३.३.२ विशेषणमूलक नामधातुको निर्माण

विशेषणमूलक नामधातु विशेषण पदबाट बन्दछन् । यस प्रकारका नामधातुहरूमा डडेल्धुराली भाषिकाका उदाहरण निम्नानुसार छन्:

विशेषण	प्रत्यय	नामधातु	क्रियामूल	
मोटो	आउ	मोटाउ	मोटाउनु	(मोटाउनु)
दुब्लो	आउ	दुब्लाउ	दुब्लाउनु	(दुब्लाउनु)
भोको	आउ	भोकाउ	भोकाउनु	(भोकाउनु)
मैलो	आउ	मैलाउ	मैलाउनु	(मैलाउनु)
तिशो	आउ	निशाउ	तिशाउनु	(तिर्खाउनु)
बौला:	आउ	बौलाउ	बौलाउनु	(बहुलाउनु)
बुडो	इ	बुडि	बुडिनु	(बुडिनु)
ठन्ड	इ	ठन्डि	ठन्डिनु	(चिसिनु)
खरो	इ	खरि	खरिनु	(खरिनु)
पातलो	इ	पातलि	पातलिनु	(पातलिनु)
दडो	इ	दडि	दडिनु	(दरिनु)

सोजो	इ	सोजि	सोजिनु	(सोभिनु)
तेछ्छो	इ	तेछ्छि	तेछ्छिनु	(तेर्सिनु)
कुपडो	इ	कुपडि	कुपडिनु	(कुप्रिनु)
चोखो	याउ	चोख्याउ	चोख्याउनु	(चोख्याउनु)
दोरो	याउ	दोच्याउ	दोच्याउनु	(दोहोच्याउनु)
नाड्डो	याउ	नड्डयाउ	नड्डयाउनु	(नड्डयाउनु)
मैलो	याउ	मैल्याउ	मैल्याउनु	(मैलो पार्नु)
लामो	याउ	लम्याउ	लम्याउनु	(लम्याउनु)
एकलो	याउ	एकल्याउ	एकल्याउनु	(एकल्याउनु)
बाड्डो	याउ	बड्डयाउ	बड्डयाउनु	(बड्डयाउनु)
रित्तो	याउ	रित्याउ	रित्याउनु	(रित्याउनु)
सोजो	याउ	सोज्याउ	सोज्याउनु	(सोभ्याउनु)

३.३.३ क्रियाविशेषणमूलक नामधातु

क्रियाविशेषणमूलक नामधातु क्रियाविशेषण पदबाट बन्दछन् । यस प्रकारका डडेल्धुराली भाषिकाका नामधातुका उदाहरण तल प्रस्तुत छन् :

क्रियाविशेषण	प्रत्यय	नामधातु	क्रियामूल
फड्फड्	आउ	फड्फडाउ	फड्फडाउनु (फरफराउनु)
कल्कल्	आउ	कल्कलाउ	कल्कलाउनु (कलकलाउनु)
गड्गड्	आउ	गड्गडाउ	गड्गडाउनु (गडगडाउनु)
गन्गन्	आउ	गन्गनाउ	गन्गनाउनु (गनगनाउनु)
भम्भम्	आउ	भम्भमाउ	भम्भमाउनु (भमभमाउनु)
जुड्मुड्	आउ	जुड्मुडाउ	जुड्मुडाउनु (जुरमुराउनु)
थच्क्	इ	थच्चि	थच्चिनु (थच्चिनु)
टाडा	इ	टाडि	टाडिनु (टाडिनु)
नजिक्	इ	नजिकि	नजिकिनु (नजिकिनु)
बाइर्	इ	बाइरि	बाइरिनु (बाहिरिनु)
फुरफुर्	इ	फुरफुरि	फुरफुरिनु (फुरफुरिनु)

फुड्फुड्	इ	फुड्फुडि	फड्फुडिनु	(लुडबुडिनु)
अल्मल्	याउ	अलमल्याउ	अल्मल्याउनु	(अल्मल्याउनु)
पछि	याउ	पछ्याउ	पछ्याउनु	(पछ्याउनु)
छक्क	याउ	छक्याउ	छक्याउनु	(छक्याउनु)
खिस्स	याउ	खिस्याउ	खिस्याउनु	(खिसि गर्नु)
ढक्ढक्	याउ	ढकढक्याउ	ढक्ढक्याउनु	(ढकढक्याउनु)

३.४ सर्ग-वैपरीत्य (स्त्रीलिङ्ग-पुलिङ्ग) र द्वितीय व्युत्पन्न शब्द

सर्ग-वैपरीत्यको तात्पर्य यस्ता प्रत्यय वा सर्गहरूको समूह हो जसका प्रत्येक सर्गको अर्थ चाहिँ समान हुन्छ, तर लिङ्ग भने विपरीत हुन्छ । लिङ्ग-वैपरीत्य भएका यस्ता सर्गबाट नेपालीमा पुरुषवाचक र स्त्रीवाचक तद्वित शब्दको व्युत्पादन गरिन्छ (शर्मा, २०५३: ५३) ।

स्तरीय नेपालीमा जस्तै डडेल्धुराली भाषिकाको यस्तो शब्दनिर्माण प्रक्रियाबारे निम्नरूपमा उल्लेख गरिएको छ :

३.४.१ अ ऀ अनि

पुरुषवाचक शब्द	स्त्रीवाचक शब्द
मित (मित)	मितनि
भूत (भूत)	भूतनि
रागस (राक्षस)	रागसनि (राक्षसी)

३.४.२ या ऀ अनि

पुरुषवाचक शब्द	स्त्रीवाचक शब्द
खस्या (खस)	खसनि (खसिनी)

३.४.३ अ ँ एनि

पुरुषवाचक शब्द	स्त्रीवाचक शब्द
पण्डित	पण्डितेनि
भुल	भुलेनि

३.४.४ इ ऀ एनि

पुरुषवाचक शब्द

ढोलि

धामि

काजि

स्त्रीवाचक शब्द

ढोलेनि (ढोलीकी श्रीमती)

धमेनि (धामीकी श्रीमती)

कजेनि (कजिनि)

३.४.५ या ऀ एनि

पुरुषवाचक शब्द

मुख्या

माहुत्या

स्त्रीवाचक शब्द

मुखेनि (मुखिनी)

माहुतेनि (माहुतेनी)

३.४.६ उवा ऀ अनि/उनी

पुरुषवाचक शब्द

थडुवा

स्त्रीवाचक शब्द

थडुनि (थरुनी)/थडनि

३.४.७ ओ ऀ इ

पुरुषवाचक शब्द

छोरो

चेलो

केटो

पाठो

विरालो

चडो (चरो)

भेडो

स्त्रीवाचक शब्द

छोरि (छोरी)

चेलि (चेली)

केटि (केटी)

पाठि (पाठी)

विरालि (विराली)

चडि (चडी)

भेडि (भेडी)

३.४.८ अ ऀ इ

पुरुषवाचक शब्द

भान्ज

स्त्रीवाचक शब्द

भान्जि (भान्जी)

३.४.९ या Å एनि

पुरुषवाचक शब्द	स्त्रीवाचक शब्द
भोट्या	भोटेनि (भोटेनी)
पूर्विया	पूर्वेनि (पूर्वेनी)

३.५ समास-प्रक्रियाबाट शब्द निर्माण

स्वतन्त्र अर्थ भएका एकभन्दा बढी शब्दहरूको यौगिक विधानलाई समास भनिन्छ (शर्मा, २०५३: ७०) । 'समास' भनेको परस्पर सम्बन्ध हुने युक्त शब्दहरूको मेल हो (पराजुली, २०६१: ५६) । उपसर्ग, कृत र तद्धित प्रक्रियामा आधारतत्त्वसँग शब्दभन्दा तल्ला स्तरका व्याकरणात्मक एकाइको योगबाट शब्दको व्युत्पादन हुन्छ भने समास चाहिँ कुनै न कुनै शब्दवर्गको सदस्य (नाम, विशेषण, क्रियायोगी अथवा प्रत्ययभन्दा माथिल्लो तहको शब्दांश/उपपद) सँग हुने गर्छ (अधिकारी, २०५८: २९७) ।

मानक नेपालीमा भैं डडेल्युराली भाषिकामा पनि समास छ किसिमको पाइन्छ:

१. तत्पुरुष समास	४. द्विगु समास
२. अव्ययीभाव समास	५. बहुव्रीहि समास
३. कर्मधारय समास	६. द्वन्द्व समास

३.५.१ तत्पुरुष समास

शर्मा (२०५३: ७२) ले अप्रधान शब्द + प्रधान शब्द → समस्त शब्द तत्पुरुषको हो भनेका छन् । उनले यसलाई अझ प्रष्ट पार्दै भनेका छन्- समासको प्रक्रियामा सम्बन्ध तत्त्वको लोप हुन्छ । सम्बन्ध तत्त्व (ले, लाई, देखि, बाट, को, मा...।) मध्ये कुनै एउटा अप्रधान शब्दमा गाँसिएको हुन्छ । सम्बन्ध तत्त्वको लोप यसको खास विशेषता र पहिचान पनि हो (पृ. ७२) । डडेल्युराली भाषिकामा तत्पुरुष समासको विभाजन निम्न छ प्रकारबाट भएको देखिन्छ:

	<u>समासको प्रकार</u>	<u>समस्त शब्द</u>
(क)	कर्म तत्पुरुष	
	भाइलाई मारा	भाइमारा
	ज्यानलाई मारा	ज्यानमारा
	घरलाई फोडा	घरफोडा (घरफोरा)
	बाग्ललाई चाल	बागचाल (बाघचाल)
(ख)	करण तत्पुरुष	
	डरले छेरुवा (डरबाट छेरुवा)	डरछेरुवा
	पानिबठे मरुवा (पानीबाट भरुवा)	पानीमरुवा
	भोगबठे मद्दु (भोकले मर्नु)	भोकमरी
(ग)	सम्प्रदान तत्पुरुष	
	बाटाइलाई खर्च (बाटाको लागि खर्च)	बाटा खर्च
	भान्साहलाई कुडो (भान्साको लागि छाप्रो)	भान्साकुडो (छाप्रो)
	बनइलाई पाल्या (बनकोलागि पाले)	बनपाल्या (बनपाले)
(घ)	अपादान तत्पुरुष	
	जन्मबठे रोगी (जन्मेदेखि रोगी)	जन्मरोगी
	पापबठे मुक्त (पापबाट मुक्त)	पापमुक्त
(ङ)	सम्बन्ध तत्पुरुष	
	गाईको गोठ	गाईगोठ
	नलि-ओ हाड	नलीहाड
	राम-ओ कहानि (रामको कहानी)	रामकहानी
(च)	अधिकरण तत्पुरुष	
	बनमि भोज (बनमा भोज)	बनभोज
	बाटामि ढुकुवा (बाटोमा ढुकुवा)	बाटोढुकुवा
	कविमि श्रेष्ठ (कविमि श्रेष्ठ)	कविश्रेष्ठ

३.५.२ अव्ययीभाव समास

नेपालीमा अव्ययीभावको समास-विधान पनि अप्रधान शब्द + प्रधान शब्द → समस्त शब्द हो । यो पनि उत्तर पदार्थ प्रधान समास हो (शर्मा, २०५३: ७७) डडेल्धुराली भाषिकामा अव्ययीभाव समासद्वारा निर्मित शब्दका उदाहरण निम्नानुसार छन् :

रात दिन	रातदिन
इथ उथ (यता उता)	इथउथ (यताउता)
मुख मुख	मुखामुख
जसो तसो (जस्तो त्यस्तो)	जसोतसो (जस्तोतस्तो)
थोडा भौत् (थोर बहुत)	थोडाभौत्(थोरबहुत)
पोर् परार् (पोहर परार)	पोर्परार् (पोहरपरार)

३.५.३ कर्मधारय समास

शर्मा (२०५३:७४) ले अप्रधान शब्द + प्रधान शब्द → समस्त शब्द कर्मधारय समासको विधान हो भनेका छन् । उनले यसका विशेषताका रूपमा शब्दहरूका माभ्रमा सम्बन्ध तत्त्व नहुनु, पहिलो र दोस्रो शब्दको समानाधिकरण हुनु तथा शब्दहरूमा विशेषण-विशेष्य, उपमान, उपमेय र आरोप-आरोप्य सम्बन्ध हुनुलाई लिएका छन् । डडेल्धुराली भाषिकामा यस प्रक्रियाबाट निम्नानुसार शब्द निर्माण गरिन्छ :

जेठो पाठो (बाठो)	जेठापाठो (जेठोपाठो)
अद (अध) मरो	अदमरो (अधमरो)
जेठि इजा (जेठी आमा)	जेन्जिय (जेठआमा)
खाया पिया (खाएको पिएको)	खायापिया (खाएपिएको)

३.५.४ द्विगु समास

शर्मा (२०५३: ७६-७७०) ले द्विगु समास-विधान अप्रधान शब्द + प्रधानशब्द → समस्त शब्द भनेर उल्लेख गरेका छन् । उनले उत्तर पदार्थ प्रधान हुने, शब्दहरूमा विशेषण-विशेष्यको सम्बन्ध हुने समस्त शब्द समूहबोधक पनि हुने समासको रूपमा यसलाई प्रष्ट

पारेका छन् । डडेल्धुराली भाषिकामा द्विगु समासद्वारा निर्मित शब्दहरूका उदाहरण यस प्रकार छन् :

चारबाटोको समूह	चौबाटो
पञ्चअमृतको समूह	पञ्चामृत
नौ गोडको समूह	नौगोडी
दुई मनको समूह	दोमन

३.५.५ बहुव्रीहि समास

शर्मा (२०५३: ७९-८१) का अनुसार बहुव्रीहिको समासविधान अप्रधान शब्द + अप्रधान शब्द → समस्त शब्द हो । यसका विशेषताहरूमा समास हुने दुवै शब्द अप्रधान हुनु, समस्त शब्द खास अर्थमा रुढ हुनु र तेस्रो अर्थ जनाउनुलाई लिइन्छ । यसका सम्बन्धार्थी, उपमार्थी, निषेधार्थी र परिणार्थी गरी चार प्रकारका भेदहरू रहेका छन् । डडेल्धुराली भाषिकामा बहुव्रीहि समासका उदाहरण निम्नानुसार छन् :

लामि छ पुछ्छि जैकि	लामपुछ्छिया
(लामो छ पुछ्छर जेको)	(लामपुछ्छे) चरो
चार तला छन् जइका	चारतल्या
(चार तला छन् जसका)	(चारतले) भवन
ज्यानलाई मार्छ जइले	ज्यानमारा
(ज्यानलाई मार्छ जसले)	(ज्यानमारा) खुर्सानी
एक हात मात्रै प्रयोग अरिन्या हकहत्या	
(एक हात मात्र प्रयोग गरिने)	(एकहाते) गाई, भैसी, आदि

३.५.६ द्वन्द्व समास

शर्मा (२०५३: ७८-७९) का अनुसार प्रधान शब्द + प्रधान शब्द → समस्त शब्द नै द्वन्द्व समासको विधान हो । यसका विशेषताहरूमा र, वा, पनि संयोजक लोप हुनु समास हुने शब्दहरू सामर्थ्यार्थक वा विपरीतार्थक रहनु, समास हुने सबै शब्दहरूको अर्थ प्रधान हुनु आदिलाई लिइन्छ । डडेल्धुराली भाषिकामा द्वन्द्व समासका उदाहरणहरू निम्नानुसार छन् :

इजा र बा (आमा र बुबा)	इजाबा (आमाबा)
गाइ र बल्ल (गाई र गोरु)	गाईबल्ल (गाई गोरु)
मुल्या लै मुलाइ लै (केटो पनि केटी पनि)	मुल्यामुलाइ (केटाकेटी)
जात अथवा कुजात (जात अथवा कुजात)	जातकुजात (जातकुजात)
तलै मलै (तँपनि मपनि)	त-म (तँ-म)

३.६ द्वित्व-प्रक्रियाबाट शब्दनिर्माण

कुनै शब्दको पुनरावृत्ति गरी अर्को शब्द बनाउने प्रक्रियालाई द्वित्व प्रक्रिया भनिन्छ (शर्मा, २०५६: १३९) । वर्ण, अक्षर, अक्षर समूह वा शब्दको पुनरावृत्ति हुने प्रक्रियालाई द्वित्व भनिन्छ (अधिकारी, २०५८: ३२८) । भाषामा क्रमकृता र कमबेसीको अर्थ बुझाउँदा शब्दहरू कतै पूरै, कतै आंशिक रूपमा र कतै ध्वनि परिवर्तन समेत भएर द्वित्व हुन्छन् । यसरी दुई शब्द वा शब्दांश दोहोरिएर शब्द बन्ने ढाँचाको नाउँ द्वित्व प्रक्रिया हो । यस विधानलाई 'द्विरुक्ति' पनि भनिन्छ (पराजुली, २०६९: ६४) ।

द्वित्वलाई मूलतः पूर्ण द्वित्व, आंशिक द्वित्व र आपरिवर्तित द्वित्व गरी तीन प्रकारमा विभाजन गरिएको पाइन्छ (शर्मा, २०५३: ८३-८४, पराजुली २०६९: ६४-६५) । पूर्ण द्वित्वमा कुनै हेरफेर बिना सिङ्गो शब्द वा आधारपद दोहोरिन्छ, आंशिक द्वित्वमा कुनै हेरफेर बिना सिङ्गो शब्द वा आधारपद दोहोरिन्छ, आंशिक द्वित्वमा शब्द वा आधारपदको कुनै अंश मात्र दोहोरिन्छ र आपरिवर्तित द्वित्वमा शब्दमा रहेका ध्वनिहरूमध्ये कुनै एक वा बढी ध्वनिको परिवर्तन भई शब्द दोहोरिन्छ ।

डडेल्धुराली भाषिकामा पनि द्वित्व-प्रक्रियाद्वारा शब्दनिर्माण गरिन्छ । पूर्ण द्वित्व, आंशिक द्वित्व र आपरिवर्तित द्वित्वको प्रक्रिया त्यसमा विद्यमान छ ।

३.६.१ पूर्ण द्वित्व

उथउथ (उताउता)	अधाअधा (आधाआधा)
तलतिरतलतिर (तलतल)	थोकाइथोकाइ (थोरैथोरै)
मलतिरमलतिर (माथिमाथि)	नाननान (कमकम)
पलतिरपलतिर (परपर)	

अर्अर् (गरगर)
भण्भण् (भनभन)
अन्याअन्या (गरेंगरे)
गणागणा (गनागना)

३.६.२ आंशिक द्वित्व

आआफ्ना (आआफ्ना)
पुरपाड् (पारपुर)
सर्मान (सर्मान)
ककड्को (ककसको)

३.६.३ आपरिवर्तित द्वित्व

ओहोर्दोहोर् (ओहोर्दोहोर्)
भिलिक्मिलिक् (भिलिक्मिलिक्)
आलोपालो (आलोपालो)
भुट्भाट् (भुट्भाट्)
गोदागोद् (गोदगाद)

३.७ अनुकरणात्मक शब्दनिर्माण प्रक्रिया

स्वभाविक आवाज, गति र दृश्यको अनुकरण बुझाउने शब्दलाई अनुकरणात्मक शब्द भनिन्छ (शर्मा, २०५६ : १४४) । यी शब्द क्रियाविशेषणका रूपमा आउने र दोहोरिंदा अधिल्लो अनुसार उच्चारण हुने हुन्छन् । अनुकरण जनाउने यस्ता शब्दमा शब्दगत ध्वनिगत वा दृश्य र अर्थका बीचमा एक किसिमको सम्बन्ध पनि गाँसिएको हुन्छ (पराजुली, २०६१: १००) ।

सिजापति (२०५०: १००) ले अनुकरणात्मक शब्दको संरचनात्मक स्वरूपलाई तीन आधार- (क) मूल अनुकरण शब्द (ख) द्विरावृत अनुकरण शब्द (ग) व्युत्पन्न अनुकरण शब्दमा वर्गीकरण गरी अध्ययन गरेको पाइन्छ । डडेलधुराली भाषिकाका अनुकरणात्मक शब्दलाई पनि यसै आधारमा यहाँ वर्गीकरण गरिएको छ:

(क) मूल अनुकरण शब्द

म्याउँ	–	बिरालाको बोली
बाँ	–	गाईको बोली
तप्	–	चुहिएको आवाज
टिन्	–	घन्टीको आवाज
हुक्काँ	–	साँढेको बोली

(ख) द्विरावृत अनुकरण शब्द

म्याउँ म्याउँ	बाँ-बाँ
तप्तप्	काँ-काँ
टिन्टिन्	सिसिर्
टिक्टिक्	धिपधिप्

(ग) व्युत्पन्न अनुकरण शब्द

मूल अनुकरण र द्विरावृत अनुकरण शब्दमा विभिन्न थरी प्रत्ययहरूको संयोग भई बनेका शब्दहरूलाई व्युत्पन्न अनुकरण शब्द भनेको पाइन्छ । उडेल्युराली भाषिकाका यस्ता व्युत्पन्न अनुकरण शब्द निम्नलिखित छन् :

धिपधिप् + या	धिपधिप्या (धिपधिपे)
फन्फन् + इ	फन्फनि
धप् + अक्क	धपक्क
कल्कल् + आउनो	कलकलाउनो (कलकलाउँदो)
भुरभुर + आउ + नु	भुर्मराउनु (भर्मराउनु)
भल्भल् + इ	भल्भलि
कड्कड् + या	कडकड्या (करकरे)
दन्दन् + इ	दनदन (दनदन्ती)
भटभट् + या	भटभट्या (भटभटे)

उडेल्युराली भाषिकामा व्याकरणात्मक दृष्टिले अनुकरणात्मक शब्दहरू निम्न पाइन्छन् :

(१) नाम

भर्ना (भर्ना)

भङ् (भङ्गरी)

टलक् (टलक)

चमक (चमक)

च्यांच्याँ (बालक रुँदा आउने आवाज)

कल्कल् (पानीको आवाज)

तुङ्को (तरल पदार्थ वा पानीको निम्नतम परिणाम)

सुङ्को (घुट्को)

फङ्को (पाइलो सराई)

(२) विशेषण

भक्भक्या (भकभके)

चक्चक्या (चकचके)

भिल्मिल्या (आँखा तिरमिराउने खालको)

बुट्या (बुट्टे)

कल्कलाउनो (कलकलाउँदो)

सल्बल्या (सलबले)

तुल्बुल्या (तुलबुले)

(३) क्रिया

भमभमाउनु (भमभमाउनु)

तिर्मिराउनु (तिरमिराउनु)

फर्फराउनु (फरफराउनु)

भुल्कनु (भुल्कनु)

चम्कनु (चम्कनु)

चङ्कनु (चङ्कनु)

दन्कनु (दन्कनु)

फुर्नु (फुर्नु)

(४) क्रियान्वयी अव्यय

थ्याच्च् (थ्याच्च)

भ्याप्प् (भ्याप्प)

प्याच्च् (प्याच्च)

च्याप्प् (च्याप्प)

खल्खल् (खलखली)

जुमुक्क (जमक्क)

छक्क (छक्क)

३.८ क्रियाका रूपावली

३.८.१ वर्तमान काल

३.८.१.१ सामान्य वर्तमान काल

पुरुष	आदर	लिङ्ग	एकवचन	बहुवचन
प्रथम		उभय	जानौ (जान्छु)	जानाउँ (जान्छौ)
द्वितीय	निम्न	पुलिङ्ग	जान्छै (जान्छस्)	जान्छौ (जान्छौ)
	आदर	स्त्रीलिङ्ग	जान्छेइ (जान्छेस्)	जान्छ्यौ (जान्छौ)
	मध्यम	पुलिङ्ग	जान्छौ (जान्छौ)	जान्छौ (जान्छौ)
	आदर	स्त्रीलिङ्ग	जान्छ्यौ (जान्छ्यौ)	जान्छ्यौ (जान्छौ)
	उच्च	अभय	गइन्याहो (जानुहुन्छ) / चलाइहुने हो	गइन्याहो (जानुहुन्छ) / चलाइहुने हो
तृतीय	निम्न	पुलिङ्ग	जान्छ (जान्छ)	जानान (जान्छन्)
	आदर	स्त्रीलिङ्ग	जान्छे (जान्छे)	जान्छिन् (जान्छन्)
	मध्यम	पुलिङ्ग	जान्याहौ (जानुहुन्छ)	जान्याहौ
	आदर	स्त्रीलिङ्ग	जान्येहौ (जानुहुन्छ)	जान्येहौ
	उच्च	अभय	चलाइहुने हो (जानुहुन्छ)	चलाइहुने हो (जानुहुन्छ)

३.८.१.२ अपूर्ण वर्तमान

पुरुष	आदर	लिङ्ग	एकवचन	बहुवचन
प्रथम		उभय	जान्ना छु (जाँदैछु)	जान्नाछौ (जाँदैछौ)

द्वितीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	जान्नाछै (जाँदैछस्)	जान्नाछौ (जाँदैछौ)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्नाछेइ (जाँदैछेस्)	जान्नाछ्यौ (जाँदैछ्यौ)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	जान्ना छौ (जाँदै छौ)	जान्ना छौ (जाँदैछ्यौ)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्ना छ्यौ (जाँदैछ्यौ)	जान्ना छ्यौ (जाँदैछ्यौ)
	उच्च आदर	उभय	चलाइ हुन्नाछे (जाँदै हुनुहुन्छ)	चलाइहुन्नाछे (जाँदै हुनुहुन्छ)
तृतीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	जान्ना छ (जाँदैछ)	जान्ना छन् (जाँदै छन्)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्ना छे (जाँदैछे)	जान्ना छिन् (जाँदै छिन्)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	जान्ना छन् (जाँदै छन्)	जान्ना छन् (जाँदै छन्)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्ना छिन् (जाँदै छिन्)	जान्ना छिन् (जाँदै छिन्)
	उच्च आदर	उभय	चलाइहुन्नाछे (जाँदैहुनुहुन्छ)	चलाइहुन्नाछे (जाँदै हुनुहुन्छ)

३.८.१.३ पूर्ण वर्तमान

पुरुष	आदर	लिङ्ग	एकवचन	बहुवचन
प्रथम		पुलिङ्ग	गया छु (गएको छु)	गया छौं (गएका छौं)
		स्त्रीलिङ्ग	गयै छु (गएकी छु)	
द्वितीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	गया छैइ (गएको छस्)	गया छौ (गएका छौ)
		स्त्रीलिङ्ग	गयै छैइ (गएकी छेस्)	गयै छ्यौ (गएका छ्यौ)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	गया छौ (गएका छौ)	गया छौ (गएका छौ)
		स्त्रीलिङ्ग	गयै छ्यौ (गएकी छ्यौ)	गयै छ्यौ (गएका छ्यौ)
	उच्च आदर	उभय	चलाइभयै छ (जानभएको छ)	चलाइ भयै छ (जानुभएको छ)
तृतीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	गया छ (गएको छ)	गया छन् (गएका छन्)
		स्त्रीलिङ्ग	गयै छ (गएकी छ)	गयै छन् (गएका छन्)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	गया छन् (गएका छन्)	गया छन् (गएका छन्)
		स्त्रीलिङ्ग	गयै छन् (गएकी छन्)	गयै छन् (गएका छन्)
	उच्च आदर	उभय	चलाइभयै छ (जानुभएको छ)	चलाइभयै छ (जानुभएको छ)

३.८.२ भूत काल

३.८.२.१ सामान्य भूत काल

पुरुष	आदर	लिङ्ग	एकवचन	बहुवचन
प्रथम		उभय	गया / गयुँ (गएँ)	गया (गयौँ)
द्वितीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	गयै (गइस्)	गया (गयौ)
		स्त्रीलिङ्ग	गइ (गइस्)	गयौ (गयौ)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	गया (गयौ)	गया (गयौ)
		स्त्रीलिङ्ग	गयौ (गयौ)	गयौ (गयौ)
	उच्च आदर	उभय	चलाइ भइ (जानुभयो)	चलाइ भइ (जानुभयो)
तृतीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	गयो (गयो)	गया (गए)
		स्त्रीलिङ्ग	गइ (गई)	गइन् (गए)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	गया (गए)	गया (गए)
		स्त्रीलिङ्ग	गइन् (गइन्)	गइन् (गए)
		उच्च आदर	उभय	चलाइभइ (जानुभयो)

३.८.२.२ अपूर्ण भूत काल

पुरुष	आदर	लिङ्ग	एकवचन	बहुवचन
प्रथम		उभय	जान्ना थ्या (जाँदै थिए)	जान्ना थ्या (जाँदै थियौँ)
द्वितीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	जान्ना थ्ये (जाँदै थिइस्)	जान्ना थ्या (जाँदै थियौ)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्ना थि जाँदै थिइस्)	जान्ना थ्यौ (जाँदै थियौ)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	जान्ना थ्या (जाँदै थियौ)	जान्ना थ्या (जाँदै थियौ)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्ना थ्यौ (जाँदै थियौ)	जान्ना थ्यौ (जाँदै थियौ)
	उच्च आदर	उभय	चलाइहुन्ना थि (जाँदैहुँदै थियो)	चलाइहुन्ना थि (जाँदैहुँदै थियो)
तृतीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	जान्ना थ्यो (जाँदै थियो)	जान्ना थ्या (जाँदै थिए)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्ना थि (जाँदै थिई)	जान्ना थ्यौ (जाँदै थिए)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	जान्ना थ्या (जाँदै थिए)	जान्ना थ्या (जाँदै थिए)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्ना थ्यौ (जाँदै थिइन्)	जान्ना थ्यौ (जाँदै थिए)
		उच्च आदर	उभय	चलाइहुन्ना थि (जानुहुँदै थियो)

३.८.२.३ पूर्ण भूत काल

पुरुष	आदर	लिङ्ग	एकवचन	बहुवचन
प्रथम		पुलिङ्ग	गया थ्या (गएको थिएँ)	गया थ्या (गएका थियौँ)
		स्त्रीलिङ्ग	गयै थ्या (गएकी थिएँ)	गयै थ्यौँ (गएका थियौँ)
द्वितीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	गया थ्ये (गएको थिइस्)	गया थ्या (गएका थियौ)
		स्त्रीलिङ्ग	गयै थि (गएकी थिइस्)	गयै थ्यौ (गएका थियौ)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	गया थ्या (गएका थियौ)	गया थ्या (गएका थियौ)
		स्त्रीलिङ्ग	गयै थ्यौ (गएकी थ्यौ)	गयै थ्यौ (गएका थियौ)
	उच्च आदर	उभय	चलाइभयै थि / चलाइहोइ रैथि (जानुभएको थियो)	चलाइभयै थि / चलाइहोइ रैथि (जानुभएको थियो)
तृतीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	गया थ्यो (गएको थियो)	गया थ्या (गएका थिए)
		स्त्रीलिङ्ग	गयै थि (गएकी थिई)	गयै थिन् (गएका थिए)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	गया थ्या (गएका थिए)	गया थ्या (गएका थिए)
		स्त्रीलिङ्ग	गयै थिन् (गएकी थिइन्)	गयै थिन् (गएका थिए)
	उच्च आदर	उभय	चलाइभयै थि / चलाइहोइ रैथि (जानुभएको थियो)	चलाइभयै थि / चलाइहोइ रैथि (जानुभएको थियो)

३.८.२.४ अभ्यस्त भूत काल

पुरुष	आदर	लिङ्ग	एकवचन	बहुवचन
प्रथम		उभय	जान्थ्या (जान्थे)	जान्थ्या (जान्थौँ)
द्वितीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	जान्थ्ये (जान्थिस्)	जान्थ्या (जान्थ्यौ)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्थि (जान्थिस्)	जान्थ्यौ (जान्थ्यौ)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	जान्थ्या (जान्थ्यौ)	जान्थ्या (जान्थ्यौ)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्थ्यौ (जान्थ्यौ)	जान्थ्यौ (जान्थ्यौ)
	उच्च आदर	उभय	चलाइ हुन्थि (जानुहुन्थ्यो)	चलाइ हुन्थि (जानुहुन्थ्यो)
तृतीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	जान्थ्यो (जान्थ्यो)	जान्थ्या (जान्थे)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्थि (जान्थी)	जान्थिन् (जान्थे)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	जान्थ्या (जान्थे)	जान्थ्या (जान्थे)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्थिन् (जान्थिन्)	जान्थिन् (जान्थे)
	उच्च आदर	उभय	चलाइहुन्थि (जानुहुन्थ्यो)	चलाइहुन्थि (जानुहुन्थ्यो)

३.८.२.५ सामान्य अज्ञात भूत

पुरुष	आदर	लिङ्ग	एकवचन	बहुवचन
प्रथम		पुलिङ्ग	गयारैछु (गएछु)	गयारैछौं (गएछौं)
		स्त्रीलिङ्ग	गयैरैछु (गइछु)	गयैरैछौं (गएछौं)
द्वितीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	गयारैछैइ (गएछस्)	गयारैछौ (गएछौ)
		स्त्रीलिङ्ग	गयैरैछैइ (गइछस्)	गयैरैछौ (गएछौ)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	गयारैछौ (गएछौ)	गयारैछौ (गएछौ)
		स्त्रीलिङ्ग	गयैरैछौ (गइछौ)	गयैरैछौ (गएछौ)
उच्च आदर	उभय	चलाइभयैरैछ (जानुभएछ)	चलाइभयैरैछ (जानुभएछ)	
तृतीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	गयारैछ (गएछ)	गयारैछन् (गएछन्)
		स्त्रीलिङ्ग	गयैरैछ (गइछ)	गयैरैछन् (गएछन्)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	गयारैछन् (गएछन्)	गयारैछन् (गएछन्)
		स्त्रीलिङ्ग	गयैरैछन् (गइछन्)	गयैरैछन् (गएछन्)
उच्च आदर	उभय	चलाइभयैरैछ (जानु भएछ)	चलाइभयैरैछ (जानु भएछ)	

३.८.२.६ अपूर्ण अज्ञात भूत

पुरुष	आदर	लिङ्ग	एकवचन	बहुवचन
प्रथम		पुलिङ्ग	जान्मारया रैछु (जाँदै रहेछु)	जान्मारया रैछौं (जाँदै रहेछौं)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्मारयै रैछु (जाँदै रहिछु)	जान्मारयै रैछौं (जाँदै रहिछौं)
द्वितीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	जान्मारया रैछैइ (जाँदै रहेछस्)	जान्मारया रैछौ (जाँदै रहेछौ)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्मारयै रैछैइ (जाँदै रहिछस्)	जान्मारयै रैछु (जाँदै रहिछौ)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	जान्मारया रैछौ (जाँदै रहेछौ)	जान्मारया रैछौ (जाँदै रहेछौ)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्मारयै रैछौ (जाँदै रहिछौ)	जान्मारयै रैछौ (जाँदै रहिछौ)

	उच्च आदर	उभय	चलाइहुन्नारयै रैछ (जानुहुँदै रहेछ)	चलाइहुन्नारयै रैछ (जानुहुँदै रहेछ)
तृतीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	जान्नारया रैछ (जाँदै रहेछ)	जान्नारया रैछन् (जाँदै रहेछन्)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्नारयै रैछ (जाँदै रहिछ)	जान्नारयै रैछन् (जाँदै रहेछन्)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	जान्नारया रैछन् (जाँदै रहेछन्)	जान्नारया रैछौ (जाँदै रहेछन्)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्नारयै रैछन् (जाँदै रहिछन्)	जान्नारयै रैछन्(जाँदै रहेछन्)
	उच्च आदर	उभय	चलाइहुन्नारयै रैछ (जानुहुँदै रहेछ)	चलाइहुन्नारयै रैछ (जानुहुँदै रहेछ)

३.८.२.७ पूर्ण अज्ञात भूत

पुरुष	आदर	लिङ्ग	एकवचन	बहुवचन
प्रथम		पुलिङ्ग	गया रैछु (गएको रहेछु)	गया रैछौं(गएका रहेछौं)
		स्त्रीलिङ्ग	गयै रैछु (गएकी रहिछु)	गयै रैछौं (गएकी रहेछौं)
द्वितीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	गया रैछइ (गएको रहेछस्)	गया रैछौ (गएका रहेछौं)
		स्त्रीलिङ्ग	गयै रैछइ (गएकी रहिछस्)	गयै रैछौ (गएकी रहेछौं)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	गया रैछौ (गएका रहेछौ)	गया रैछौ (गएका रहेछौं)
		स्त्रीलिङ्ग	गयै रैछौ (गएकी रहिछौ)	गयै रैछौ (गएकी रहेछौं)
	उच्च आदर	उभय	चलाइभयै रैछ (जानुभएको रहेछ)	चलाइभयै रैछ (जानुभएको रहेछ)
तृतीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	गया रैछ (गएको रहेछ)	गया रैछन (गएका रहेछन्)
		स्त्रीलिङ्ग	गयै रैछ (गएकी रहिछ)	गयै रैछन (गएका रहेछन्)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	गया रैछौ (गएका रहेछन्)	गया रैछौ (गएका रहेछन्)
		स्त्रीलिङ्ग	गयै रैछौ (गएकी रहिछन्)	गयै रैछौ (गएकी रहेछौं)
	उच्च आदर	उभय	चलाइभयै रैछ (जानुभएको रहेछ)	चलाइभयै रैछ (जानुभएको रहेछ)

३.८.३ भविष्यत् काल

३.८.३.१ सामान्य भविष्यत् काल

पुरुष	आदर	लिङ्ग	एकवचन	बहुवचन
प्रथम		पुलिङ्ग	जान्या हूँ (जानेछु)	जान्या हूँ (जानेछौ)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्यै हूँ (जानेछु)	जान्यै हूँ (जानेछौ)
द्वितीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	जान्या है (जानेछस्)	जान्या हौ (जानेछौ)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्यै है (जानेछेस्)	जान्यै हौ (जानेछौ)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	जान्या हौ (जानेछौ)	जान्या हौ (जानेछौ)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्यै हौ (जानेछौ)	जान्यै हौ (जानेछौ)
	उच्च आदर	उभय	चलाइहुन्ये हो (जानुहुनेछ)	चलाइहुन्ये हो (जानुहुनेछ)
	तृतीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	जान्या हो (जानेछ)
स्त्रीलिङ्ग			जान्यै हो (जानेछ)	जान्यै हुन् (जानेछन्)
मध्यम आदर		पुलिङ्ग	जान्या हुन् (जानेछन्)	जान्या हुन् (जानेछन्)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्यै हुन् (जानेछन्)	जान्यै हुन् (जानेछन्)
उच्च आदर		उभय	चलाइहुन्येहो (जानुहुनेछ)	चलाइहुन्येहो (जानुहुनेछ)

३.८.३.२ अपूर्ण भविष्यत् काल

पुरुष	आदर	लिङ्ग	एकवचन	बहुवचन
प्रथम		पुलिङ्ग	जान्नारया हुन्याहूँ (जाँदै हुनेछु)	जान्नारया हुन्याहूँ (जाँदै हुनेछौं)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्नारयै हुन्येहूँ (जाँदै हुनेछु)	जान्नारयै हुन्येहूँ (जाँदै हुनेछौं)
द्वितीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	जान्नारया हुन्याहै (जाँदै हुनेछस्)	जान्नारया हुन्याहौ (जाँदै हुनेछौ)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्नारयै हुन्येहै (जाँदै हुनेछेस्)	जान्नारयै हुन्येहौ (जाँदै हुनेछौ)

	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	जान्नारया हुन्याहौ (जाँदै हुने छै)	जान्नारया हुन्याहौ (जाँदै हुनेछौ)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्नारयै हुन्यैहौ (जाँदै हुनेछ्यौ)	जान्नारयै हुन्यैहौ (जाँदै हुनेछौ)
	उच्च आदर	उभय	चलाइहुन्नारयै हुन्येछ (जानुहुँदै हुनेछ)	चलाइहुन्नारयै हुन्येछ (जानुहुँदै हुनेछ)
तृतीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	जान्नारया हुन्याछ (जाँदै हुनेछ)	जान्नारया हुन्याहुन् (जाँदै हुनेछन्)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्नारयै हुन्येछ (जाँदै हुनेछे)	जान्नारयै हुन्यैहुन् (जाँदै हुनेछन्)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	जान्नारया हुन्याहुन् (जाँदै हुनेछन्)	जान्नारया हुन्याहुन् (जाँदै हुनेछन्)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्नारयै हुन्यैहुन् (जाँदै हुनेछिन्)	जान्नारयै हुन्यैहुन् (जाँदै हुनेछन्)
	उच्च आदर	उभय	चलाइहुन्नारयै हुन्येछ (जानुहुँदै हुनेछ)	चलाइहुन्नारयै हुन्येछ (जानुहुँदै हुनेछ)

३.८.३.३ पूर्ण भविष्यत् काल

पुरुष	आदर	लिङ्ग	एकवचन	बहुवचन
प्रथम		पुलिङ्ग	गयाहुन्या छु (गाएको हुनेछु)	गयाहुन्या छौं (गाएका हुनेछौं)
		स्त्रीलिङ्ग	गयैहुन्यै छु (गाएकी हुनेछु)	गयैहुन्यै छौ (गाएका हुनेछौं)
द्वितीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	गयाहुन्या छै (गाएको हुनेछस्)	गयाहुन्या छौ (गाएका हुनेछौं)
		स्त्रीलिङ्ग	गयैहुन्यै छै (गाएकै हुनेछेस्)	गयैहुन्यै छौ (गाएका हुनेछौं)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	गयाहुन्या छौ (गाएका हुनेछौं)	गयाहुन्या छौ (गाएका हुनेछौं)
		स्त्रीलिङ्ग	गयैहुन्यै छौ (गाएकी हुनेछौं)	गयैहुन्यै छौ (गाएका हुनेछौं)

	उच्च आदर	उभय	चलाइभयै हुन्यैछ (जानुभएको हुनेछ)	चलाइभयै हुन्यैछ (जानुभएको हुनेछ)
तृतीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	गया हुन्याछ (गएको हुनेछ)	गया हुन्याहुन् (गएका हुनेछन्)
		स्त्रीलिङ्ग	गयै हुन्येछ (गएकी हुनेछ)	गयै हुन्यैहुन् (गएका हुनेछन्)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	गया हुन्याहुन् (गएका हुनेछन्)	गया हुन्याहुन् (गएका हुने छन्)
		स्त्रीलिङ्ग	गयै हुन्यैहुन् (गएकी हुनेछन्)	गयै हुन्यैहुन् (गएका हुनेछन्)
	उच्च आदर	उभय	चलाइभयै हुन्यैछ (जानुभएको हुनेछ)	चलाइभयै हुन्यैछ (जानुभएको हुनेछ)

३.८.४ सम्भावना भविष्यत् काल

३.८.४.१ सामान्य सम्भावना भविष्यत्

पुरुष	आदर	लिङ्ग	एकवचन	बहुवचन
प्रथम		उभय	जाउँलो (जाउँला)	जाउँला (जाऔंला)
द्वितीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	जालै (जालास्)	जाला (जाऔंला)
		स्त्रीलिङ्ग	जालि (जालिस्)	जाल्यौ (जाऔंला)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	जाला (जाउला)	जाला (जाऔंला)
		स्त्रीलिङ्ग	जाल्यौ (जाउली)	जाल्यौ (जाऔंला)
उच्च आदर	उभय	जाइएलो/गइएलो (जानुहोला)	जाइएलो/गइएलो (जानुहोला)	
तृतीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	जालो (जाला)	जान्ना (जालान्)
		स्त्रीलिङ्ग	जालि (जाली)	जान्नि (जालान्)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	जान्ना (जालान्)	जान्ना (जालान्)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्नि (जालिन्)	जान्नि (जालान्)
	उच्च आदर	उभय	जाइएलो/गइएलो (जानुहोला)	जाइएलो/गइएलो (जानुहोला)

३.८.४.२ अपूर्ण सम्भावता भविष्यत् काल

पुरुष	आदर	लिङ्ग	एकवचन	बहुवचन
प्रथम		पुलिङ्ग	जान्नारया हुँलो (जाँदै हुँला)	जान्नारया हुँला (जाँदै हौंला)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्नारयै हुँलि (जाँदै हुँली)	जान्नारयै हुँलि (जाँदै हौंला)
द्वितीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	जान्नारया होलै (जाँदै होलास्)	जान्नारया हुन्ना (जाँदै हौंला)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्नारयै होलि (जाँदै होलिस्)	जान्नारयै हुन्नि (जाँदै होला)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	जान्नारया होला (जाँदै होला)	जान्नारया होला (जाँदै होला)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्नारयै होल्यौ (जाँदै होली)	जान्नारयै होल्यौ (जाँदै होला)
	उच्च आदर	उभय	चलाइभया होइएलो (जाँदै हुनुहोला)	चलाइभया होइएलो (जाँदै हुनुहोला)
	निम्न आदर	पुलिङ्ग	जान्नारया होलो (जाँदै होला)	जान्नारया हुन्ना (जाँदै होलान्)
स्त्रीलिङ्ग		जान्नारयै होली (जाँदै होली)	जान्नारयै हुन्नि (जाँदै होलान्)	
तृतीय	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	जान्नारया हुन्ना (जाँदै होलान्)	जान्नारया हुन्ना (जाँदै होलान्)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्नारयै हुन्नि (जाँदै होलिन्)	जान्नारयै हुन्नि (जाँदै होलान्)
	उच्च आदर	उभय	चलाइभया होइएलो (जाँदै हुनुहोला)	चलाइभया होइएलो (जाँदै हुनुहोला)

३.८.४.३ पूर्ण सम्भावना भविष्यत् काल

पुरुष	आदर	लिङ्ग	एकवचन	बहुवचन
प्रथम		पुलिङ्ग	गयाँ हुँलो (गएको हुँला)	गया हुँला (गएका हौंला)
		स्त्रीलिङ्ग	गयै हुँलि (गएकी हुँली)	गयै हुँलि (गएका हौंला)
द्वितीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	गया होलै (गएको होलास्)	गया हुन्ना (गएका हौंला)
		स्त्रीलिङ्ग	गयै होलि (गएकी होलिस्)	गयै हुन्नि (गएका हौंला)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	गया होला (गएका हौंला)	गया होला (गएका हौंला)
		स्त्रीलिङ्ग	गयै होल्यौ (गएकी हौंली)	गयै होल्यौ (गएका हौंला)
	उच्च आदर	उभय	चलाइभयै होलि (जानुभएको होला)	चलाइभयै होलि (जानुभएको होला)
तृतीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	गया होलो (गएको होला)	गया हुन्ना (गएका होलान्)
		स्त्रीलिङ्ग	गयै होलि (गएकी होली)	गयै हुन्नि (गएका होलान्)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	गया हुन्ना (गएका होलान्)	गया हुन्ना (गएका होलान्)
		स्त्रीलिङ्ग	गयै हुन्नि (गएकी होलिन्)	गयै हुन्नि (गएका होलान्)
	उच्च आदर	उभय	चलाइभयै होलि (जानुभएको होला)	चलाइभयै होलि (जानुभएको होला)

३.८.४.४ अभ्यस्त सम्भावना

पुरुष	आदर	लिङ्ग	एकवचन	बहुवचन
प्रथम		पुलिङ्ग	जान्थ्या हुँलो (जान्ये हुँला)	जान्थ्या हुँला (जान्थ्यौं होला)
		स्त्रीलिङ्ग	जानेथ्युँ हुँलि (जान्ये हुँली)	

द्वितीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	जान्थै हौलै (जान्थिस् होला)	जान्थ्या होला (जान्थ्यौ होला)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्थि होलि (जान्थिस् होली)	जान्थ्यौ होल्यौ (जान्थ्यौ होला)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	जान्थ्या होला (जान्थ्यौ होला)	जान्थ्या होला (जान्थ्यौ होला)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्थ्यौ हौल्यौ (जान्थ्यौ होली)	जान्थ्यौ होल्यौ (जान्थ्यौ होला)
	उच्च आदर	उभय	चलाइहुन्थि होलि (जानुहुन्थ्यो होला)	चलाइहुन्थि होलि (जानुहुन्थ्यो होला)
तृतीय	निम्न आदर	पुलिङ्ग	जान्थ्यो होलो (जान्यो होला)	जान्थ्या हुन्ना (जान्थे होलान्)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्थि होलि (जान्थी होली)	जान्थि हुन्नि (जान्थे होलान्)
	मध्यम आदर	पुलिङ्ग	जान्थ्या हुन्ना (जान्थे होलान्)	जान्थ्या हुन्ना (जान्थे होलान्)
		स्त्रीलिङ्ग	जान्थिन् हुन्नि (जान्थिन् होलिन्)	जान्थिन् हुन्नि (जान्थे होलान्)
	उच्च आदर	उभय	चलाइहुन्थि होलि (जानुहुन्थ्यो होला)	चलाइहुन्थि होलि (जानुहुन्थ्यो होला)

३.८.५ इच्छार्थ

पुरुष	आदर	लिङ्ग	एकवचन	बहुवचन
प्रथम		उभय	जाऊँ (जाऊँ)	जाऊँ (जाओँ)
द्वितीय	निम्न आदर	उभय	गयै (गएस्)	गया (गए)
	मध्यम आदर	उभय	गया (गए)	गया (गए)
	उच्च आदर	उभय	चलाइ होइयो (जानुहोस्)	चलाइ होइयो (जानुहोस्)
तृतीय	निम्न आदर	उभय	जाउ (जाओस्)	जाउ (जाऊन्)
	मध्यम आदर	उभय	जाउन (जाऊन्)	जाउन् (जाऊन्)
	उच्च आदर	उभय	चलाइ होइयो (जानुहोस्)	चलाइ होइयो (जानुहोस्)

३.८.६ विधि वा आज्ञार्थ

पुरुष	आदर	लिङ्ग	एकवचन	बहुवचन
प्रथम		उभय	जाउं (जाऊं)	जाउं (जाओं)
द्वितीय	निम्न आदर	उभय	जा (जा)	जा (जाओ)
	मध्यम आदर	उभय	जा (जाऊ)	जा (जाओ)
	उच्च आदर	उभय	चलाइ हो (जानुहोस्)	चलाइ हो (जानुहोस्)
तृतीय	निम्न आदर	उभय	जाउ (जाओस्)	जाउन (जाऊन्)
	मध्यम आदर	उभय	जाउन (जाऊन्)	जाउन (जाऊन्)
	उच्च आदर	उभय	चलाइ हो (जानुहोस्)	चलाइ हो (जानुहोस्)

३.९ सारांश

डडेल्धुराली भाषिकाको रूपतात्त्विक अध्ययनबाट मानक नेपालीमा प्रचलित कतिपय उपसर्ग र प्रत्यहरु डडेल्धुरालीमा पनि रहेको निष्कर्ष निस्किएको छ । तत्सम र आगुन्तक प्रत्ययको प्रचलन पनि प्रस्तुत भाषिकामा पाइयो । मौलिक प्रत्ययहरुको प्रयोगले यस भाषिकाको आफ्नै छुट्टै पहिचान बनेको कुरा पनि स्पष्ट हुन् आयो । सुणाइ (सुनाइ), भणाउनि (भनाइ), काँसो (खोकी), माग्या (मागेको), हिट्टा (हिड्दो), पइल (पोइल), भणिबर (भनेर), खाथ्याँ (खान्जेल), काटन्तक (काटुन्जेल), रगत्यौल (रगताम्मे), कर्क्याल (कारीगाउँको), सेलागाइँ (सेला गाउँको), इसेरि (यसरी), कलकलाउनो (कलकलाउँदो), दडिनु (दरिनु), लामपुछड्या (लामपुछ्छे), बठे (बाट), मलतिरमलतिर (माथिमाथि) जस्ता स्थानीय विशेषताले युक्त शब्द एवं तत् प्रयुक्त प्रत्ययहरुलाई यस अध्ययनले चिनाएको छ ।

‘जानु’ क्रियाको काल, पदा, भाव, आदर, लिङ्ग, वचन र पुरुष अनुसार यसका विविध रूपको अध्ययनबाट डडेल्धुराली क्रियाको रूपगत संरचना मानक नेपालको भन्दा भिन्न रहेको पाइयो । डडेल्धुराली क्रिया (जानु) का यस्ता केही मौलिक विशेषतालाई यहाँ उल्लेख गरिन्छ :

पुलिङ्गी र स्त्रीलिङ्गी बहुवचनका क्रियापदमा भिन्नता पाइनु यस भाषिकाको विशेषता हो । गिरी (२०६५: ३१५-३१६) ले सिम्नालीको पनि यस्तै विशेषता भएको कुरा उल्लेख गरेका छन् । डडेल्धुराली भाषिकाकाका यस्ता केही उदाहरण :

डडेल्धुराली भाषिकाका यस्ता केही उदाहरण :

पुलिङ्ग बहुवचन : गया छौ (गएका छौ)

स्त्रीलिङ्ग बहुवचन : गयै छ्यौ (गएका छौ)

पुलिङ्ग बहुवचन : गया (गए)

स्त्रीलिङ्ग बहुवचन : गइन् (गए)

उच्च आदरको प्रयोगमा 'जानु' क्रियाको मौलिक रूपको प्रयोग डडेल्धुरालीमा पाइन्छ :

चलाइने हो (जानुहुन्छ)

चलाइहुन्नाछे (जाँदै हुनुहुन्छ)

चलाइभयै छ (जानुभएको छ)

चलाइभइ (जानुभयो)

डडेल्धुरालीमा इच्छार्थकको प्रथम पुरुष एकवचन र बहुवचनको प्रयोगमा समान रूपको प्रयोग भएको पाइन्छ :

एकवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष : जाऊँ (जाऊँ)	जाऊँ (जाओँ)

आज्ञार्थकको प्रयोगमा पनि यस्तै स्थिति छ । यहाँ द्वितीय पुरुषमा पनि मानक नेपालीभन्दा भिन्न स्थिति देखिन्छ :

	एकवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष :	जाऊँ (जाऊँ)	जाऊँ (जाओँ)
द्वितीय पुरुष (निम्न आदर) :	जा (जा)	जा (जाओ)
द्वितीय पुरुष (मध्यम आदर) :	जा (जाऊ)	जा (जाओ)

आफ्नै किसिमका मौलिक प्रत्यय (औ-आउँ, याहौ, या....) को प्रयोग डडेल्धुराली क्रियापदमा भएको पाइन्छ :

एकवचन	बहुवचन
जानौ (जान्छ)	जानाउँ (जान्छौं)
जान्याहौ (जानुहुन्छ)	जान्याहौ (जानुहुन्छ)
गया (गएँ)	गया (गयौं)
जान्ना थ्या (जाँदै थिए)	जान्ना थ्या (जाँदै थियौं)

यिनै भाषिक विशिष्टताले डडेल्धुराली भाषिकाको आफ्नै किसिमको शब्दनिर्माण प्रक्रिया भएको कुरा देखिन आयो ।

अध्याय - ४

उपसंहार

डडेल्धुराली भाषिकाको अध्ययन नेपालीमा भाषिक भेदहरूमध्ये एक चर्चित भेदको अध्ययन हो । विगतका नेपाली भाषाका अध्ययता ज्ञवाली (सन् १९३३), सांकृत्यान (१९६०), पोखरेल (२०१९.....२०२२) ले डडेल्धुराली भाषिकालाई एक बृहत् क्षेत्र अन्तर्गतकै (डोटेरी, पश्चिमी) भाषिकाको रूपमा लिएको पाइन्छ । पोखरेल (२०२२ ख) सम्म आइपुग्दा समते डडेल्धुराली भाषिकाको आफ्नै निजत्वपूर्ण नामकरण भइसकेको थिएन । भाषालाई विशिष्ट एवं गहन तरिकाले अध्ययन गर्न रूचाउने पोखरेलले २०३१ मा आएर मभूपच्छिमाको एक भेद अन्तर्गत डडेल्धुराली भाषिकाको चर्चा गरे । पछिल्ला अध्येताहरू पनेरू (२०४०), तिमिल्सिना (२०५०), निरौला (२०५०), सुवेदी (२०५१), ढुङ्गाना (२०५३), आचार्य (२०५३), चटौत (२०५८) ले पोखरेलको उक्त मान्यतालाई पुष्टि गर्दै थप अध्ययन गरेका छन् । भाषिका सम्बन्धी भएका शोधखोजहरूबाट पनि डडेल्धुराली भाषिकाको आफ्नै निजत्व एवं विशिष्टता भएको कुरा थाहा हुन्छ । डडेल्धुरामा विगत लामो समयदेखि नै यो भाषिका प्रयोगमा छ । भाषिका भएका नाताले त्यसका वरिपरिका क्षेत्रीय अन्य भाषिका डोटी, बैतडी, अछामी, बभाडी आदिसँग पनि यो मिल्दोजुल्दो देखिन्छ । मानक नेपालीका कतिपय विशेषता यस भाषिकामा पनि रहेको कुरा प्रस्तुत अध्ययनबाटै थाहा पाइन्छ । डडेल्धुराली भाषिकामा वर्ण, रूप र क्रियारूपावलीको अध्ययन गर्ने काम यस शोधकार्यमा भएको छ । प्रस्तुत शोधकार्यले डडेल्धुराली भाषिकाको स्वरूप र संरचनामाथि प्रकाश पारी यसको आफ्नै अस्तित्व भएको निक्कै निकालेको छ । वर्णहरूमा व्यतिरेक देखाइ वर्ण विश्लेषण गरिनु, वर्णसङ्ख्या तोकिनु र रूपको संरचनात्मक पक्षलाई स्पष्ट पारी रूपरचना माथि प्रकाश पारिनु यस अध्ययनको प्राप्ति हो ।

४.१ सारांश

डडेल्धुराली भाषिकाको अध्ययनको प्रस्तुत कार्य चार अध्यायमा विभाजन गरी पूरा गरिएको छ । ती अध्यायलाई शोधपरिचय, डडेल्धुराली भाषिकाको वर्णतात्त्विक अध्ययन, डडेल्धुराली भाषिकाको रूपतात्त्विक अध्ययन र उपसंहार शीर्षक अन्तर्गत विन्यस्त गरिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनको पहिलो अध्यायमा शोधपरिचय अन्तर्गत शोधशीर्षक शोधप्रयोजन, समस्याकथन, उद्देश्य, पूर्वाध्ययनको समीक्षा, शोधको औचित्य, अध्ययन क्षेत्र, अध्ययन विधिमा प्रकाश पारिएको छ ।

दोस्रो अध्याय डडेल्धुराली भाषिकाको वर्णतात्त्विक अध्ययनसँग सम्बन्धित छ । यसमा वर्णहरको व्यतिरेक प्रक्रियालाई देखाइएको छ । स्वर वर्णहरूको व्यतिरेकमा जिब्राको उचाइ, एकस्वर र द्विस्वर, अनुनासिकताको आधार लिइएको छ । पदादि पदमध्य र पदान्तको परिवेशमा पनि स्वर वर्णहरूलाई व्यतिरेक देखाइएको छ । त्यस्तै व्यञ्जन वर्णहरूलाई पनि घोषत्व, प्राणत्व पदादि पदमध्य र पदान्तको परिवेशमा व्यतिरेक देखाइ स्पष्ट पारिएको छ । व्यञ्जन वर्णहरूको आधारबाट व्यञ्जनवर्णलाई विश्लेषण गरिएको छ । यसरी वर्णहरूको व्यतिरेकी अध्ययन गरी डडेल्धुराली भाषिकामा ६ वटा स्वर र २९ वटा व्यञ्जन वर्णहरू रहेको कुरा पुष्टि गरिएको छ ।

तेस्रो अध्याय डडेल्धुराली भाषिकाको रूप विज्ञानसँग सम्बन्धित छ । यसमा शब्दनिर्माणका विभिन्न प्रक्रियालाई प्रस्तुत गरिनुका साथै 'जानु' क्रियाका विभिन्न लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भाव र आदरमा रूपावली प्रस्तुत गरिएको छ । डडेल्धुराली भाषिकामा उपसर्गद्वारा, प्रत्ययद्वारा, द्वित्व प्रक्रियाद्वारा र समासद्वारा कसरी शब्दहरू व्युत्पन्न हुन्छन् भन्ने कुरा अनेक उदाहरणद्वारा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अन्तिम अध्यायका रूपमा उपसंहार शीर्षकमा चौथो अध्याय रहेको छ । यसमा सिङ्गे अध्ययनको सारांश र निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.२ निष्कर्ष

डडेल्धुराली भाषिकाको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधकार्यले डडेल्धुराली भाषिकाका वर्ण र रूपको अध्ययन गरेको छ ।

डडेल्धुराली भाषिकाको वर्णतात्त्विक अध्ययनबाट मानक नेपालीसँग मिल्दाजुल्दा वर्णहरू यस भाषिकामा पनि रहेको पाइयो । ६ वटा स्वर वर्ण र २९ वटा व्यञ्जन वर्ण डडेल्धुराली भाषिकामा पनि विद्यमान छन् ।

डडेल्धुराली भाषिकाको रूपतात्त्विक अध्ययनबाट मानक नेपालीमा प्रचलित कतिपय उपसर्ग र प्रत्ययहरू डडेल्धुरालीमा प्रचलित रहेको र डडेल्धुरालीका मौलिक विशेषताका रूपमा पनि केही उपसर्ग विद्यमान रहेको निष्कर्ष निकलिएको छ । यस्ता केही विशेषताहरू:-

मानक नेपालीमा प्रचलित 'ए' प्रत्यय डडेल्धुरालीमा 'या' प्रत्ययको रूपमा रहेको पाइन्छ :

गया (गए)	खाया (खाए)	फिरन्त्या (फिरन्ते)
लेख्या (लेखे)	बस्या (बसे)	पड्न्त्या (पढ्न्ते)

'न' को ठाउँमा 'ण' प्रयोग भएको स्थिति :-

भण् (भन्)	गण् (गन्)	सुण् (सुन्)
खण् (खन्)	कण्णु (कन्नु)	खण्णु (खन्नु)

'इबर' प्रत्यय लागेर शब्दवर्गको निर्माण हुने स्थिति मौलिक देखिन्छ :

भणिबर (भनेर)	सुणिबर (सुनेर)	अरिबर (गरेर)
खाइबर (खाएर)	बसिबर (बसेर)	लेखिबर (लेखेर)

'अन्तक' प्रत्ययले पनि डडेल्धुराली भाषिकामा मौलिकता थपेको देखिन्छ :

भणन्तक (भन्नेबेला)	सुणन्तक (सुन्नेबेला)	अरन्तक (गर्नेबेला)
लेखन्तक (लेख्नेबेला)	खान्तक (खानबेला)	बसन्तक (बस्नेबेला)

'आउडि', 'आउडो' को प्रयोगले डडेल्धुराली भाषिकामा आफ्नैपन ल्याएको स्थिति :

जिताउडि (जिताउरी)	सिडाउडि (सिंगाउरी)	धुपाउडो (धुपाउरो)
घोगाडि (मकै भएको ठाउँ)	कोदाडि (कोदारी)	

'दा', 'टा', 'सा' जस्ता प्रत्यय लागेर शब्दनिर्माण भएको स्थिति :

हेप्दा (हेप्दो)	काट्टा (काट्टो)	काँस्सा (काँस्तो)
हाँस्सा (हाँस्तो)	पोख्दा (पोख्दो)	हिट्टा (हिँड्दो)

'इ' लोप भएको स्थिति :

हाम् (हामी)	उन् (उनी)	तन् (तिनी)
-------------	-----------	------------

डडेल्धुरालीका केही मौलिक शब्द :

बेलि (हिजो)

पोरु (अस्ति)

बल्ल (गोरु)

पइ (त निपात प्रयोग हुने ठाउँमा पद शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ)

डडेल्धुरालीका यस्ता आफ्नै किसिमका प्रत्यय एवं शब्दहरूको प्रचलनले यस भाषिकाको आफ्नो छुट्टै पहिचान बनेको हो ।

डडेल्धुराली भाषिकाको क्रियारूपावलीको अध्ययनबाट मानक नेपाली भन्दा भिन्न रूप र प्रवृत्ति भएका क्रियारूपावलीको प्रचलन डडेल्धुरालीमा पाइयो । मानक नेपालीमा बहुवचनको प्रयोगमा स्त्रीलिङ्गी विभेद देखिँदैन तर डडेल्धुरालीमा बहुवचनमा पनि स्त्रीलिङ्गी विभेद पाइन्छ:

पुलिङ्ग बहुवचन : गया छन् (गएका छन्)

पुलिङ्ग बहुवचन : गया (गए)

स्त्रीलिङ्ग बहुवचन : गयै छन् (गएका छन्)

स्त्रीलिङ्ग बहुवचन : गइन् (गए)

उच्च आदरको प्रयोगमा मौलिक रूपको प्रयोग :

चलाइभइ (जानुभयो)

चलाइहुनेहो (जानुहुन्छ)

डडेल्धुराली क्रियाका केही अन्य निजी विशेषता :

‘लो’ को ठाउँमा ‘ला’ को प्रयोग भएको देखिन्छ :

जाउँलो (जाउँला)

खाउँलो (खाउँला)

सिउँलो (सुत्ला)

‘होलान्’ को ठाउँमा ‘हुन्ना’ को प्रयोग :

हुन्ना (होलान्)

उपर्युक्त आधारहरूमा डडेल्धुराली भाषिकाको आफ्नै निजी विशेषता एवं पहिचान भएको निष्कर्ष निस्कन्छ । आफ्ना छिमेकी भाषिका तथा मानक नेपालीका विशेषतालाई यसले पनि आफूसँग बोकेको छ, तर आफ्नै छुट्टै भाषिक स्वरूप पनि यसले ग्रहण गरेको छ । मानक नेपालीका भाषिकाको अध्ययन परम्परामा प्रस्तुत शोधकार्य पनि एक हो । यस अध्ययनबाट नेपाली भाषाको एवं यसका भाषिकाको थप विश्लेषणमा योगदान पुग्न गएको छ ।

४.३ भावी अध्ययनका शीर्षकहरू

तलका विषयहरू अनुसन्धेय छन् :

- (क) डडेल्धुराली क्रियारूपावलीको अध्ययन
- (ख) डडेल्धुराली वाक्यहरूको अध्ययन
- (ग) डडेल्धुराली भाषिकाको समाजभाषावैज्ञानिक अध्ययन

सन्दर्भ कृतिसूची

अधिकारी, हेमाङ्गराज, (वि.सं. २०५८), समसामयिक नेपाली व्याकरण (दो.सं.), काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

_____, (वि.सं. २०६९), प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश, काठमाडौं: विद्यार्थी प्रकाशन ।

अवस्थी, महादेव, (वि.सं. २०३८), बैतडेली भाषिकामा स्त्रीलिङ्गी प्रयोग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरमा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

_____, (वि.सं. २०४०), बैतडेली नेपाली भाषिकाको अधिकरण कारकका भेद र तिनका प्रत्यय, वाङ्मय, वर्ष ३, अङ्क ३ ।

आचार्य, भागवत, (वि.सं. २०५३), उच्चारणका आधारमा नेपाली भाषिकाको निर्धारण, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरमा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

आचार्य, ब्रतराज, (वि.सं. २०४०), हाम्रो भाषा, तनहुँ: लेखक स्वयम् ।

कुइँकेल, परशुराम, (वि.सं. २०३६), काठमाडौं उपत्यकाको ध्वन्यात्मक शब्द सङ्कलन, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली शिक्षण समिति, कीर्तिपुरमा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

खनाल, चक्रपाणि, (वि.सं. २०३६), डोट्याली भाषिकाको वर्ण विश्लेषण र अर्थसहित शब्दसङ्कलन, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली शिक्षण समिति, कीर्तिपुरमा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

गिरी, जीवेन्द्रदेव, (वि.सं. २०४०), सिमताली क्रियाको संरचनात्मक भाषावैज्ञानिक विश्लेषण, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली शिक्षण समिति, कीर्तिपुरमा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

_____, (वि.सं. २०५३), भेरीक्षेत्रीय नेपाली क्रियाको संरचनात्मक विश्लेषण, काठमाडौं: पार्वती गिरी ।

_____, (वि.सं. २०६५), सिस्तालीको भाषावैज्ञानिक अध्ययन, त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा प्रस्तुत अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध ।

गौतम, देवीप्रसाद, (वि.सं. २०४९), नेपाली भाषा परिचय, काठमाडौं: साभा प्रकाशन ।

_____, (वि.सं. २०५३), नेपालीमा पदावली व्यवस्था, त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा प्रस्तुत अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध ।

_____, (वि.सं. २०५८), नेपाली रूपान्तरण व्याकरण, काठमाडौं: चिरञ्जीवि घिमिरे ।

चटौत, आर.डी., प्रभास, (वि.सं. २०५८), डोट्याली बृहत् शब्दकोश, काठमाडौं: बेलु-विश्व स्मृति प्रतिष्ठान ।

जोशी, अमरराज, (इ.सं. १९८९), अ लिंग्वीस्टिक स्टडी अफ बभाङ्गी डाइलेक्ट, एन एम. ए. थेसीस सबमिटेड टु टि.यू. ।

जोशी, खगराज, (वि.सं. २०५७), डोटेली भाषिका र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन, त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली भाषा शिक्षण विभाग, महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचलमा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

जोशी, नन्दकृष्ण, (वि.सं. २०४१), “बभाङ्गी भाषा”, मधुपर्क, वर्ष १६, अङ्क १२ ।

दुङ्गाना, लावण्यप्रसाद, (वि.सं. २०५३), आधारभूत शब्दावलीका आधारमा नेपालीका भाषिकाको सर्वेक्षण, त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरमा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

तिमिल्सिना, यमनाथ, (वि.सं. २०५०), सङ्ख्या र सार्वजनिक शब्दका आधारमा नेपाली भाषिकाको निर्धारण, त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरमा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

देवकोटा, रत्नाकर, (वि.सं. २०२७), जुम्लेली शब्द र उखान सङ्ग्रह (केन्द्रीय खस भाषा), जुम्ला: श्रीमती रत्नावती देवकोटा ।

निरौला, यज्ञेश्वर, (वि.सं. २०५०), क्रियाको रूपतत्त्वको आधारमा नेपालीका भाषिकाको निर्धारण, त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरमा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

‘नेपाल’ यात्री, पूर्णप्रकाश, (वि.सं. २०४८), “पूर्वेली वर्गमा भोजपुरी भेद”, गरिमा, पूर्णाङ्क १०९ ।

पनेरू, नेत्रप्रसाद, (वि.सं. २०४०), डडेल्धुराली भाषिकाका विभक्ति, त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली शिक्षण समितिमा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

पराजुली, कृष्णप्रसाद, (वि.सं. २०६१), राम्रो रचना मीठो नेपाली, पच्छिसौं संस्करण, काठमाडौं: सहयोगी प्रकाशन ।

पोखरेल, जी.पी., (वि.सं. २०३६), “सेती-बाजुराली लोकभाषा केही शब्द अर्थ”, मधुपर्क, वर्ष १२, अङ्क ७ ।

पोखरेल, बालकृष्ण, (वि.सं. २०१९), नेपाली भाषाको कथा, ललितपुर : जगदम्बा प्रकाशन ।

_____, (वि.सं. २०२०), “नेपाली र क्षेत्रीय भाषिकाहरूको पारस्परिक सम्बन्ध”, नेपाली साहित्य संस्थानको तत्वावधानमा आयोजित बृहत् साहित्य सेमिनारमा जेष्ठ २९ गते पाठ गरिएको पत्र ।

_____, (वि.सं. २०२२) (क), राष्ट्रभाषा, काठमाडौं: एजुकेशन इन्टरप्राइजेज ।

_____, (वि.सं. २०२२) (ख), “पश्चिममा नेपाली एक वास्ता”, रचना, वर्ष ३, अङ्क ५ ।

_____, (वि.सं. २०३१), राष्ट्रभाषा, दो.सं., काठमाडौं: साभा प्रकाशन ।

पौडेल, हीरामणि शर्मा, (वि.सं. २०४२), पर्वती भाषिकाको स्वरूप र संरचना, पर्वत: श्रीमती इन्दिरा शर्मा पौडेल ।

बन्धु, चुडामणि, (वि.सं. २०२८), कर्णाली लोकसंस्कृति (खण्ड ४, भाषा), काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।

_____, (वि.सं. २०४७), नेपाली भाषाको उत्पत्ति (चौथो सं.), काठमाडौं: साभा प्रकाशन ।

भट्ट, भीमदेव र अर्जुनदेव भट्ट, (वि.सं. २०१७), बैतडेलीका केही स्थानीय शब्द, भाग-१, धनकुटा: आनन्ददेव भट्ट ।

भण्डारी, कृष्णप्रसाद, (वि.सं. २०६०), गुल्मेली उपभाषिकाको अध्ययन, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरमा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

शर्मा, मोहनराज, (वि.सं. २०५३), शब्द रचना र वर्ण विन्यास, काठमाडौं: नवीन प्रकाशन ।

_____, (वि.सं. २०५६), शब्द रचना र वर्ण विन्यास, काठमाडौं: नवीन प्रकाशन ।

शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, (वि.सं. २०६०), आधुनिक भाषाविज्ञान, काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, हरिप्रसाद, (वि.सं. २०३६), बैतडेली भाषिकाको ध्वन्यात्मक शब्द सङ्कलन, त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरमा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

शाह, अविलाल, (वि.सं. २०६४), अछामी भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरमा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

शाही, हर्कबहादुर, (वि.सं. २०५५), अछामी भाषिका: एक अध्ययन, त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली भाषा शिक्षण समिति महेन्द्ररत्न क्याम्पस ताहाचलमा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

सिजापति, रामविक्रम, (वि.सं. २०३७), कर्णाली भाषिका-समूहको तुलनात्मक शब्द सङ्ग्रह, त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली शिक्षण समिति, कीर्तिपुरमा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

_____, (वि.सं. २०४१), केन्द्रीय नेपाली भाषिकाहरू, काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

_____, (वि.सं. २०५०), जुम्ली भाषिकाको वर्णनात्मक अध्ययन, त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा प्रस्तुत अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध ।

सुवेदी, सखिशरण, (वि.सं. २०५१), वाक्यतत्वका आधारमा नेपालीका भाषिकाको सर्वेक्षण, त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरमा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

परिशिष्ट-१

मौलिक नामहरूको सूची

डडेल्धुराली	स्तरीय
औसर्	पालो
आउँसी	औंसी
अकरो	महँङ्गो
अदेलो	अधियाँ
अन्ठान्	अनौठो
फाम्	होश
ओद्दर्	पेट(उदर)
ओस्	शीत
औसान्	आँट
कँइसी	सानी आमा
काखि	काकी
कट्याबाटो	सुगम बाटो / काटेको बाटो
क्यैन्	केही नही
खणाइ	खनाइ
खोड्	खोर
छ्यौलो	खोल
गोसी	नन्द / देवर
गुसाइँ	मालिक
चौपाडि	पलेटी
चन्नर्-मा	चन्द्रमा
चटारो	ज्यादै हतार
चमार्	सार्की
चानो	निधार
चिण्-णो	डल्ले लौको

चोतोपल्यो	तिहुन विशेष
चोतो	मूला
छिन्टो	प्वाल
छिप्पा	कृतज्ञता
भाकरो	खजमजिस्को कपाल
भिमौडा	वारुलो
डाको	आवाज
ढकनु	फेद
ढकारो	रुखाखोकी
ढोलि	दमाई
तकाइ	हेराइ
ताँति	हतार
तार्कि	तारिख
तिरासि	त्रियासी
तेय्या	तेरी आमा
तेरि खालै	हप्काउने वा धम्काउन प्रयोग गरिने शब्द
थेकलो	फाटेको लुगाको टुक्रा
दकुडादकुड्	दौडधूप
दगाडि	समूह
दड्को	मुसलधारे पानी
दोपानि	परस्पर नबोल्ने स्थिति
घौरो	देवीदेवताको श्रीसम्पत्ति
धकौटो	धरौटी
धीराट्	ठूलो स्वर
धेउडो	धमिरो
धोइलो	खोइरो
नड्	नगर
नानाई	लघुताभास

नान्तिनान्	केटाकेटीहरू
निन्नोइ	केही पनि नखाएको अवस्था
पराइ	थकाइ
पयल्	पोयल
पड्यौलि	पिड
पाउलागि	एक किसिमको अभिवादन
पिणाउँ	पिणालु
पित्तेउलो	अनि सानो चरो
पिड्	पिउन
पूइ	कुनै शब्दको पछाडि लागेर स्वीकृतिको अथ जनाउने शब्द
पुर्पच्छयो	खोजीनीति
पाउला/पौला	जुत्ता
घाँट्	घण्ट
फजिति	बेइज्जति
फाणो	लेदोकिसिमको पकाएको खाना
फारु	मितव्ययिता
फेर्कल्लि	बेश्या
बाउसो	कोदालो
बणाइँ	स्तुति
बाउलो	खेतालाको पेशा वा काम
बाडि	बाढी
बात्	जारी
बावर्	सेल
भड्याल्	सार्की
भाडि	गर्धन
भुइसो	भैंसी
भैलो	तिहार
भ्वाँ	हरियो घाँस आदि भएको ठाउँ

मङ्मङ्	कचकच
मटिखण्ण्	घरलिपपोतका लागि माटो भिक्ने गरेको ठाउँ
महतारि/इजा	आमा
माछलि	पिडौला
मितिजा / मित्जा	मितको आमा
भुक्का	घुस्सा
मुजा	चाउरी
मुसुरदानि	मच्छर दानी
मेग्	बादल/वर्षा
राणि	रण्डी
राणौबुडो	श्रीमती नभएको बूढो व्यक्ति
लकडाआँसि	ठूलो हँसिया
लिसो	खोटो
सोराइ	सम्भना
स्याँट्/स्याँठ्	सिरोठो
हाँणाहाण्	हानाहान
हउस् /हौस्	रहर
हतडो	हतौडो ।
हतास्	पञ्जा
हतिणो	हत्ता (दलिन आदिहरू घुमाउन प्रयोग गरिने वस्तु)
हन्तरो	पुरानो वस्त्रलाई डोरीमा बेरी बाल्न प्रयोग गरिने साधन
हय्याल्	हरियोपन
हुङ्केली	एक किसिमको खेल (पर्व एवं विशेष दिनमा खेलिने)
हुङ्को	वाद्ययन्त्र
हौ	टाढाबाट बोलाउँदा प्रतिउत्तरमा भनिने शब्द (हजुर, ए राम - हजुर)

सर्वनाम

डडेल्धुराली	स्तरीय
म्	म
हाम्	हामी
तम्	तिमी
त्	तँ
ऊ	ऊ
आफ्/आफू	आफू
ति	ती
यि	यी
ज्या	जे
कोइ	कोही
कइले/कैले	कसैले
त्मरो	तिम्रो
हामरो	हाम्रो
उनरो	उस्को
क्या	के
त्	तँ
उन्	उनी
ताँ	तपाइँ

विशेषण

डडेल्धुराली	स्तरीय
आँखाताड्	अनुहार नपरेको
अधा	आधा
आनरो	अँध्यारो
अन्ठान्	असजिलो स्थान
अपुतो	सन्तान नभएको

अपुरो	आधा
उसो	उस्तो
एकला	एकलैको
एकसुरो	एकधुन भएको
ऐय्यासी	भोगविलास गर्ने
औतिर्	अरूतिर
करालो	भिरालो
खणाया	खनाएको
खिसाया	अपमानित भएको
खोड्या	पाखे
गण्या	गनेको
गाँडो	गाँड भएको
गोठिगाड्	कहिले बाहिर ननिस्केको
चाफल्	बाठो/बाठी
चुर्या	दुर्बल/रिसाहा किसिमको
जन्जालि	बबालिया
जुण्या	जुरो भएको
ढोलीय्या	पोखिएको
तड्तडानो	खाएपिएको जस्तो देखिने / तरुण
तत्ना	त्यत्रा
तत्नु । तत्नो	त्यत्रो, त्यो जत्रो
तमराइ	तपाइँकै
तमरो	तपाइँको हजुरको
तरासीय्या	भयभीत
तल्लि	तल्लो जातकी
तस्वो/तसो	त्यस्तो
ताँबालो	त्यहाँको
तात्तोइ	तातै

तिसो	तिर्खाएको
तइको	त्यसको
थर्बस्सीया	रिसाएको
थोकाइ/थोक्काइ	थोरै
थोतरो/थोतरी (स्त्री)	थोत्रो
थोतो	दाँत नभएको
थोत्या	दाँत फुलेको
दङ्	धेरै प्रसन्न
दडदडानि	एकदिन हट्टाकट्टा
दङ्दडानि	बाक्लो किसिमको
थच्थचानि	मोटी भन्ने अर्थमा
दोघ-या	विधुर
धङ्डीय्या	प्रयोग भइसकेको
धेकाउनो	देखाउन योग्य
धेक्या	देखिएको
धोया	धोएको
नजाण्या	अज्ञानी/नजान्यै (स्त्री)
नेफर्या	थेप्चो नाक भएको
नाटि	उच्छृङ्खल स्वभावकी / कामुक
ना:ना	धेरै साना
निउड्या	निहुरेको
निउखनी/निउँ खनु	कामबाज नभएको
निकोगट्टो	राम्रो नराम्रो
निकोइ	एकदमै स्वस्थय
निखँड्या	निखनेको
निखलो	निस्तो
निखलोइ	निस्तै
निखारिय्या	निथारिएको

निच्चोइ	धेरै कम उचाइएको
नित्त्या	निचारेको
निस्सेलो	निरस
नुन्यो	नुनिलो
पाँजलो	सरल सोधा
पजोल्या	पजोल्ने काम भएको
पट्ट	केही नजान्ने
पाँणरो	फुस्रो
पाडिलो	पारिलो
पाडिलो	न्यानो
पिठीनो	सहोदर
पुछ्या	पुछेकी
पे:ला	पहेँला
पे:लि	पहेँलो वर्णकी
पैलान	एकबेते
पैल्लीका	पहिलेका
फाट्या	फाटेको
बकिण्णो	दुध धाक्के बेला भएको दु हुनु ।
बगडा	फटाहा
बगालीय्या	बाली हुन खोजेको
बडिया	असल
बडो	निकै ठूलो
बर्तो	बढी
बाइल्लो	बाहिरको आइ
बाउँ	बायाँ
बाउनो	जोत्न बाँकी रहेको जग्गा
बात्रा	बायाँ
बाट्या	बाटिएको

बाडीय्या	घेरिएको, बार लगाइएको
बाला/बालो	युवा अवस्थाको
बिउज्या	बिउँभेको
विकद्द	प्रशस्त
विगाड्या	बिगारेको
विडौल्	बनौट नमिलेको
बिन्थरीप्या	बुजिएको
बिब्रीत	डरलाग्दो भयङ्कर
बिलाउन्या	विलय वा लोप हुने
बिसुद्धि	असभ्य
बुढान्	बूढाहरू
बेसर्मि	लाज नभएको
भजाया	भगाउन लगाएको
भिसो	अनौठो
भोकाया	भोक लागेको
भोर्/भो:र्	धेरै कालो
मजाकि	ख्याल ठट्टा गर्ने स्वभावको
भनाइ	अलिकति
मान्सा फेला नपड्या	अतिधूर्त
यकलि	एक्ली
याँका	यस ठाउँको
यैको	यसै ठाउँको
यैतिरो	यसतर्फको
रड्ड न ढड्डो	कुनै किसिमको योग्यता नभएको
रत्यूड्या	धेरै रातो व्यक्ति
रस न जसो	काम नलाग्ने
रहडीया	रहर गर्ने
राँडो/राणो	विधुर

लक्लकानो	कलिलो
लट्पट्या	गोलमाल गर्ने, भद्र गोल गर्ने
लफड्डो	बेकम्मा
लाधडो	थलथले मासु भएको
लाधडो	अल्छी
वरै	यतैकी
परै	परकी
वरो	यतैको
परो	उतैको
वल्ला पल्ला	वरपरका
सँण्या / संड्या	साँढेजस्तो
सँयानु / सँयानो	उमेर पुगेको
सई	सही
सड्सडानो	मिलेको
सम्म	समतल
स्वाउन्या	सुहाउने

क्रियाविशेषण

डडेल्धुराली	स्तरीय
इसेरि	यसरी
इसै	यसैलाई
उइजुनि	अर्को जन्ममा
उइल्लि	उहिले
पइल्लि	पहिले
उज्ज्याँ	उसबेला
उतिमि	अहिले
एकीमि	सँगै
एकल्याँ	एकलैले

एकछाक्या	एकछाक मात्र
एकसुच्या	एक धुनले
कइबेला	कुनबेला
ककलै	चाँडै
काँकाँ	कहाँ कहाँ
क्वै न क्वै	कोही नही
खडाइखुडुइ	खेर फालेर
घ्वाल्	तरल पदार्थको पोखिने किसिम
छिटाइ	चाँडै
जइखइ	जोसँग
जड्क्क	बुर्लुक्क
जसोइ	जस्तोसुकै
जाइबर	गएर
जिउँतिउँ	जुनसुकै प्रकारले
जुठ्यौल्	जुठापट्ट
भवाँ	भवाँ
तड्तड्	पानी अथवा तरल पदार्थ खस्ने किसिम
ततन्तक	त्यो बेलामा
ततय्यै	त्यै बेलामा
तमखि	तपाइँको निम्ति
तसोइ भयल्लै	त्यस्तै भए पनि
तस्याँ	त्यसरी
तसि	त्यस्ती
ताँति	चाँडै
तैपैतिर	तत्पश्चात्
ताँलाइ	त्यसै ठाउँमा
ताँलै	तपाइँ पनि
ताइँ	त्यही, त्यसै ठाउँमा

ताँहै	त्यहाँबाट
ताइँखि	त्यहीं नेर
ताइँना	त्यस ठाउँमा
ताइँनि	त्यस ठाउँमा
ताइनो	त्यस ठाउँमा
ताइँबा	त्यस ठाउँतिर
ताइँमै	त्यसैमा
तात्तोइ	भोक्किदै
तारतार्	शनैः शनैः
तैखि	त्यो सँग
तैलाइ	त्यसलाइ
तैले	त्यसले
तैल्लै	त्यसले पनि
तोइलाइ	तिमीलाई
थय्याँ	स्थिर भएर वा गरेर
दड्दड्	खुट्टा थकाई हिंड्दा आउने आवाज
दडाउँ दड्दुँ	
दड्दड्	धरधर
निच्छि	मर्यादा नराखेर
निन्नाइ	केही नखाइ
पटापट्	फटाफट
परैबि	परतिर
परै बिहै	परतिरबाट
पुटुक्क	पिटिक्क
फाप्याफाप्यै	लाभ हुने गरी
फुच्चयाँ	नराम्रो तरिकाले
फुच्चय्याँमानि	नराम्रो तरिकाले
बटोइबाटोइ	तयार हुन बाध्य हुने गरी

बडिबर	बढेर
बसाइतक्	बेलुकीपख
बिकार्	व्यर्थ
बेर बेरै	बारम्बार
बेलिबठे	हिजोदेखिन
बेलकुला	अपरान्ह
व्यानैघडि	बिहानको समय
ब्यालो	बिलम्ब
भकाभक्	भकाभक
भाउँ	सम्भावना जनाउने शब्द
भिट्कनो	तरकारी, भिट्कन्ना छ । तरकारी भिट्कनो छ ।
भुडुक्क	जुरुक्क
मइखिलाइ	मेरो लागि
मइखि	मेरो लागि
मचक्क	ऊ मच्चक भइबर बस्यो
मडामड्	कुनै साह्रो कुरा आवज आउने गरी सानो किसिम
मनानिमणि	मदानीमा
मुसारमुसुर	मुसारमुसुर
याँलाइ/यँलाइ	यसतर्फ
यम्ठा	यसैमाथितिर
यमै	यसमा
यम्ठाइ	यसतिर
याँ	यहाँ
याँइ	यतातिर
थाइँखै	यहिनिरै
ताँइखै	त्यहिनिरै
याउँणो	यता हुँदो
याँपैतिर्	यसपछि

ताँपैतिर्	त्यसपछि
यामणि	यहाँतिर
ताँमणि	त्यहाँतिर
येंखि	यसै ठाउँमा
यैखिलाइ	यसैको निमित्त
यैघाँनि	यसपटक
यैठौर	यसतिर
उइतिर	उसतिर
यैमै	यसैमा
यौँडो	यतातिर
रतिपट्ट	यत्रतत्र रातो देखिने गरी
रनक्क	भनक्क
रनिबनि	सबैतिर
रल्ल	जिल्ल परेर, बाल्ल परेर
राँर्रा खाँखाँ	अहङ्कार हुने गरी
रिटाइबर्	रिटाएर
रुडितुडि	नरोकिएर तरल पदार्थ चुहिने किसिम
रोज्जोर्ज्	प्रतिदिन
लागो-भागो	भ्याएसम्म हुने गरी
ल्यात्त	खस्ने किसिम
वंलाइ	उहाँतिर
यँलाइ	यहाँतिर
वंइ	उही
यँइ	यही
वर्काइफर्काइ	वर्काएर पुर्खाएर
बाँइ	त्यहीनेर
वाँइलाइ	त्यहीनेर
सटाउँसटाउँ	ऊ सटाउँसराउँ अरिबर गयो

सपोड्सापड्
सम्जाउनि
स्वाँसै

खाने किसिम
सम्भाउने बिसाउने
रातको अँध्यारो नहुँदै

क्रिया

डडेल्धुराली
आँखाताड्डु
अगासीनु
अताडीनु
अल्लाउनु
एकोरीनु
कफरीनु
कहरीनु
कहलीनु
खिसीनु
खीनु
जर्खरीनु
टाँटीनु
थर्बस्सीनु
दोडीनु
घौआउनु
घौभाग्दु
निच्याउनु
निमोरीनु
पट्टु
पतरीनु
पिरोलीनु
पेटपीड हुनु

स्तरीय
रिसाउनु
घमण्ड गर्नु
प्रताडित हुनु
गाइवस्तुले कराउनु
एकोहोरिनु
हतारिनु
भोकले छरपटाउनु
प्रसिद्धि पाउनु
अपहेलिन छुनु
खिइनु
अटेर हुनु
पातलो दिसा हुनु
क्रोध वा आक्रोशको अवस्था
दोब्रिनु
धामी काम्नु
देवता खुशी पार्न गरिने वाचा ।
तलगर्नु
निमोठिनु
अनुकूल हुनु
फकाइमा वा लोभमा परेर सन्तुष्ट हुनु
पीर पर्नु
पेट दुख्नु

पेटहुनु	गर्भधारण हुनु
बउलीनु	बहुला हुनु
बउँडीनु	बाउँडिनु
फुरीनु	रम्नु, उमङ्गमा बस्नु ।
बट्टीनु	तयार हुनु
बाँचीनु	जीवित रहनु
बाँच्नु	पढ्नु वा पढेर सुनाउनु
बाद्दु	पथ परहेज गर्नु
बात आउनु	कुरा आउनु
बास उठ्नु	बस्ने थलो नासिनु
बास्सु / बस्नु	चराहरूले बोल्नु
बिच्छीनु	मन नपराउनु
बिटाल्नु / बिटाल्लु	बिटुल्याउनु
बितुडुडु / बितुडिनु	तताउँदा दुध फाट्नु
बिन्थरीनु	बुजिनु
बुकाउनु	बाथ आदि रोगले शरीर कटका दुख्नु ।
बुडीनु	बृद्ध हुनु
भवरीनु	भावरको घना जङ्गल भित्र बाटो विसर्नु
भाज्जु	भाग्नु
भुट्भुटीनु	छटपटिनु
भट्काउनु	मनको कुभाव अनुसार मुखको आकृति बताउनु
महक आउनु	बास्ना आउनु
मुख फोड्नु	निडर भएर कुरा भन्नु
लट्कद / लट्कनु	भुण्डिनु
लड् बडाउनु	लरबराउनु
लधरीनु	अडेस लगाएर बस्नु
लडरीनु	पिलो, धाउ आदि नराम्ररी दुःख्नु
लात्तिहाण्णु	लातले हिकार्नु

वर्कनु फर्कनु

वलीनु

वल्लु

सपडीनु

ओहोर दोहोर गर्नु

ओर्लिने काम गरिनु

ओर्लिनु

सुधिनु

संयोजक

डडेल्धुराली

इसेरि

तबै

तर्बेत

नतेरि

स्तरीय

यसर्थ

त्यसकारण

त्यसकारण

नतर

परिशिष्ट-२
डडेल्धुरा जिल्ला

- ☆ अध्ययन क्षेत्र
- डडेल्धुराली भाषिका क्षेत्र

स्रोत: जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, डडेल्धुरा ।